

КРЪГЛА МАСА “ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД ИКОНОМИЧЕСКАТА МИСЪЛ ПРЕЗ НОВИЯ ВЕК” (изказвания)

*Ст. н. с .I ст. д-р ик .н. Атанас Леонидов (Икономически институт при БАН)
“Нови тенденции в общата икономическа теория (“икономикс”)*

От последните десетилетия на миналия век насам сме свидетели на разгръщането на два взаимосвързани и взаимозависими процеса – информационната революция и глобализацията на световната икономика. Те са главният генератор на дълбоки промени в технологично-иновационните, производствените, финансовите и управленските структури на национално, регионално и глобално равнище.

Информационната революция и глобализацията на световното стопанство са в основата на новите по-големи предизвикателства пред човечеството и икономическата мисъл. Неравномерното развитие по страни и региони доведе до увеличаване на разрывите в икономическите равнища между богатите и бедните страни. От 90-те години благодарение на по-високите темпове на растеж на американската икономика се наблюдава закономерност към дивергенция в полза на САЩ на мястото на предишния процес на догонването им от Западна Европа и Япония. Налице е нестабилност на световната финансова система, засилва се уязвимостта ѝ от сривове. Социалното пазарно стопанство в Германия и социалният модел в Европа се намират в криза.

Наред с посочените негативни явления световното развитие се съпътства и от други, не по-малко неблагоприятни тенденции – екологичния дамоклев меч, глобалния тероризъм, демографския взрив на планетата с неконтролираното нарастване на населението при застаряването му в Европа. Икономическата наука, както и държавата, не могат да игнорират сложните и трудни за решаване стопански и социални проблеми. Поради характера им има основание да се очаква, че ще се засилва нейната превантивна и прогностична функция, наред с другите ѝ функции – експликативна (обяснителна), диагностична и рекомендативна.

Предвид новите реалности ясно изпъква спецификата на сегашната задача, която общата икономическа теория трябва да решава в сравнение с положението през 30-те години на XX век. “Голямата депресия” (1929-1933 г.) с последвалата стагнация до края на 30-те години, през който период бяха отбелязани безпрецедентни дотогава мащаби на масова хронична безработица, беше най-голямото икономическо и социално сътресение, преживявано някога от капиталистическата система. Затова световната икономическа криза представляваше най-голямото тогавашно предизвикателство пред западната икономическа мисъл. В резултат се появи кейнсианството като ново икономическо течение. И въпреки състоянието на дълбока криза икономическата теория трябваше да разреши не толкова сложна задача с много параметри, както е при сегашните условия. Тогавашният проблемът се състоеше в осигуряване на “пълна заетост”, което се постигна чрез практическото прилагане на Кейнсовия принцип за ефективното търсене на базата на постоянното реализиране на макроикономическа политика от кейнсиански тип. Още преди появата на “Общата теория” (1936 г.) правителствата разбираха, че “коренът на злото” е недостигът на съвкупно търсене и затова започнаха да увеличават държавните разходи за излизане от “голямата депресия” и стагнацията.

Налице е и друга принципна разлика между 30-те години и периода след Втората световна война до 70-те - 80-те години, от една страна, и днешното икономическо положение в света, от друга. Дотогава господстваше индустриалният тип (модел) на икономически растеж с присъщите за него черти на масово, стандартизирано, едро производство. Постиндустриалният модел на стопанско развитие поставя пред общата икономическа теория принципно други изисквания, свързани с определяне ролята на новите фактори на растежа - модерните технологии и иновации, човешкия капитал и знанията, публичните блага, външните ефекти и глобалните мрежи. На дневен ред се поставя и задачата за преодоляване третирането на съвкупната факторна производителност като "остатък" и като "черна кутия" чрез по-детайлното дезагрегиране на компонентите ѝ. Посочените изисквания са от значение и за реализацията на мерки на микро- и макроравнище за повишаване на ефективността на производството. Преходът от индустриален към информационен или постиндустриален растеж е важен фактор за динамизиране на процесите на глобализацията. От своя страна те са основа за създаване на глобална пазарна среда за технологична и иновационна дейност, за развитието на знанията и човешкия капитал, за международния им трансфер. Взаимодействието между информационната революция и глобализацията на световното стопанство значително разширяват полето на задачите и функциите, стоящи пред общата икономическа теория.

След Втората световна война беше постигнат консенсус между преобладаващия брой западни икономисти в рамките на "неокласическия синтез". Той означаваше опит за обединяване на неокласическата и кейнсианската теория на базата на компромисното виждане, че на микроравнище остава валиден постулатът за ефективността на пазарните сили при легитимиране обаче на макроравнище на икономическата политика от кейнсиански тип. "Неокласическият синтез" се оказа с недълготраен живот. Предвид ускоряването на инфлационните процеси от началото на 70-те години и недействителността на кейнсианските мерки в условията на стагфлацията, той загуби значението си като теоретична основа на антицикличната политика. Изправени пред предизвикателствата на посткейнсианската ера, икономическата мисъл и правителствата взеха "на въоръжение" препоръките на неокласическите школи и теории (монетаризма, новата класическа макроикономия (НКМ), икономиката на предлагането, неоявстрийската школа), чиито представители категорично отхвърлят идеята за синтез в каквато и да е форма с кейнсианството. Благодарение на по-радикалните препоръки от 80-те години насам бяха осъществени стабилизационни и структурни мерки преди всичко в САЩ и във Великобритания. Независимо от неблагоприятните им последици върху безработицата тези мерки в дългосрочен план спомогнаха за създаването на подходяща икономическа среда за утвърждаване на модерни форми на предприемачество и поддържане на динамична конкуренция на пазарите.

Определяща тенденция в развитието на общата икономическа теория в условията на запазващото се влияние на неокласиката са опитите за приспособяване на съществуващите идеи към потребностите на икономическата политика. Издигат се обаче и крайни виждания от полярно противоположни позиции за решаване на съвременните икономически и социални въпроси. Такова е виждането на крайното либертарианство (Мъри Ротбард, Ханс-Херман Хопе, Герард Радници).¹ Изходът се

¹ *Habermann, G. Der Liberalismus und die "Libertarians". ORDO Jahrbuch fuer die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft. Band 47, Lucius&Lucius, Stuttgart, 1996, p. 121-148.*

сочи в пълното (или квазипълното) деетатизиране на стопанския живот, в създаването на условия за неограничено действие на пазара и конкуренцията. Идеите на либертарианството се квалифицират като проява на възгледите на "индивидуално-анархистката" школа и на школата на "анархо-капитализма". Радикално противоположна философия се поддържа отляво от антиглобалистите, които принципно отхвърлят свободното функциониране на пазарите – основата на глобализацията на световната икономика. Общото между тези две взаимно изключващи се концепции е, че те са силно идеологически натоварени и затова не могат да предложат задоволителни решения на съществуващите проблеми.

От реално значение за стопанската практика са предлаганите алтернативи за преустройството на общата икономическа теория, които се базират на създадения задел от знания от главните течения на икономическата мисъл. Показателни за тенденцията към приближаване на макроикономическата теория към потребностите на стопанската практика са опитите за създаване на "нов неокласически синтез" (ННС)² на мястото на предишния от 60-те години с оглед повишаване ефективността на монетарната политика на Централната банка на САЩ. ННС се базира на два главни елемента: неокласически - НКМ и реалния бизнес-цикъл (РБЦ), и "новото кейнсианство" (Дж. Акерлоф, Дж. Уелън, Дж. Стиглиц и др.). От първия компонент са инкорпорирани междувременната оптимизация и рационалните очаквания в динамични макроикономически модели, а от втория – несъвършената конкуренция и приспособяването на икономиката чрез изменения на цените, процес, съпроводен с разходи. Става ясно, че ННС е изграден на комплексна микроикономическа основа. Възможността на новия синтез да влияе ефективно на цикличните колебания и на монетарната политика се обяснява от създателите му с това, че както "новите кейнсианци", така и представителите на теорията на РБЦ се базират на фундамента на съвременния микроикономически анализ.

От новия синтез произтичат определени изводи и препоръки по отношение на монетарната политика. Признава се, че предвид негъвкавостта на цените "съвкупното търсене е ключова детерминанта на реалната стопанска активност в краткосрочен аспект". По нататък се посочва: "Моделите на ННС означават, че паричната политика упражнява могъщо влияние върху реалната активност... От позитивна гледна точка централното заключение е, че икономическите колебания не могат да бъдат интерпретирани и разбирани независимо от паричната политика... От нормативна перспектива ННС твърди, че съвкупното търсене трябва да бъде управлявано от паричната политика, за да бъдат осигурявани ефективни макроикономически резултати. С други думи, ННС създава спешна нужда от консултации на монетарната политика."³

Интерпретирането на тази част от препоръките на новия синтез показва, че независимо от използването на рационалните очаквания като апарат за анализ, от дневен ред е снет централният постулат на НКМ за неефективността на монетарната политика и в краткосрочен план и се възстановява ролята на кейнсианския принцип за съвкупното търсене. От ННС се възприема обаче схващането на монетаристите (М. Фридман, Е. Фелпс), че съществува слаб дългосрочен избор между инфлацията и реалната активност при ниски темпове на инфлацията. Във връзка с това се застъпва

² Goodfriend, M. and R. G. King. The New Neoclassical Synthesis and the Role of Monetary Policy. 2001, p. 231-283.

³ Пак там, с. 255-256.

становището, че паричната политика трябва да се състои в стабилизиране на траекторията на равнището на цените, за да се използва производството на неговия потенциал. Затова тази политика се разглежда като “активистка”, тъй като целта ѝ е да се постигне управление на съвкупното търсене, за да се неутрализират възможни неблагоприятни нарушения от страната на предлагането върху производството. В перспектива моделите на ННС се свързват с положителната им роля за осигуряване на информация на централната банка, необходими за осъществяване на нейните мерки. Имат се предвид условия на “непостоянни инфлационни периоди като онези, простиращи се от средата на 60-те до началото на 80-те години, когато еднакво големи шокове, породени от монетарната политика, и големи шокове от страната на предлагането имаха важно значение”. Способността на ННС да бъде надеждна основа на монетарната политика се обяснява с това, че той е изграден в съответствие с принципа на комплементарността (взаимодопълването), с интегрирането на рационалните елементи, съдържащи се в теорията на РБЦ и в “новото кейнсианство”.

Освен тенденцията към синтез друга важна черта, характерна за съвременната икономическа мисъл, е ясно изразената тенденция към нейната институционализация. Тя се свързва с появата и утвърждаването на “новата институционална икономика” – НИИ (Д. Норт, А. Фуруботън, Р. Рихтер).⁴ НИИ се базира на неокласическата теория за разлика от ранния американски институционализъм (края на XIX - началото на XX век), подлагаш на критика значението на тази теория. Представителите на НИИ определят ключова роля на институциите в процесите на дългосрочната динамика на развитите и развиващите се страни. Д. Норт перифразира афоризма на монетаристите “парите имат значение” в “институциите имат значение”. Впоследствие основоположникът на следвоенния монетаризъм М. Фридман възприе “веруюто” на новите институционалисти. Вниманието на НИИ е насочено към изследване на широк кръг въпроси, останали извън полезрението на неокласиците. Тези въпроси имат отношение към изграждането на подходяща институционална структура с оглед повишаване на ефективността на пазарния механизъм и на икономиката. Отнася се за дефиниране на институциите (формални и неформални, разглеждани като правила на играта), промяната им, резултатите от тяхното функциониране, разкриване ролята на транзакционните разходи, правата на собственост, контрактните отношения и др. Тъй като изграждането на неформалните институции изисква повече време, отколкото при формалните, НИИ е дори по-актуална за развиващите се страни и за тези в преход към пазарна икономика, отколкото за напредналите държави. Механичното заимстване и прилагане на препоръките за бърза приватизация, залегнали в т.нар. Вашингтонски консенсус, при отсъствието на неформални правила на поведение не доведе до желаните резултати.

Появи се нова теоретична дисциплина – “политическа икономия на растежа” (ПИР), чийто предмет на изследване са групите по интереси. Те водят до негативни последици за разпределението и използването на ресурсите, както и за деформиране на стимулите на стопанските агенти, намиращи израз в търсене на ренти вместо в създаване на блага. При отсъствието на действени институции и предвид големите мащаби на престъпността и корупцията в развиващите се страни и в икономиките в

⁴ Норт, Д. Институции, институционална промяна и икономически резултати. С., ЛИК, 2000; *Furobotn, E. G. and R. Richter. Institutions and Economic Theory. The Contribution of the New Institutional Economics. University of Michigan Press, 2000.*

Предизвикателствата пред икономическата мисъл през новия век

преход, възгледите както на НИИ, така и на ПИР са особено актуални за тези две групи държави.

Тенденциите към синтез и към институционализация на икономическата мисъл са доказателство, че идеологията на неограничения свободен пазар, взета “на въоръжение” по времето на рейгъномиката и тачъризма, принадлежи на миналото. Сега на преден план излиза решаването на прагматични задачи, свързани с обосновката и реализацията на икономическата политика на държавата и при участието на частния предприемачески сектор.

Доц. д-р Зоя Младенова (Икономически университет - Варна) “Някои насоки на развитие на неокласическата теория в началото на XXI век”

Отличителна черта на икономическата теория в съвременните условия е плурализмът. Ето защо, обръщайки поглед напред, има основание да се дискутират въпроси като перспективи и проблеми на неокласическата теория, на институционализма, на марксизма и т.н., или на взаимодействието между тях. Поради ограниченост на време ще насоча своето изказване единствено към неокласическата теория.

Преди година се занимавах с изучаване еволюцията на икономическите идеи през XX век. Резултатите от това изследване бяха публикувани.⁵ Но смисълът на заниманията с миналото не се изчерпва само с това да се направи оценка на изминатия път, да се очертаят основните етапи и постижения, а е и във възможността на такава основа да се открият някои нерешени проблеми и да се набележат новите, перспективни насоки на развитие на науката. Заниманията ми с историята на икономическите идеи на XX век даде и такъв резултат, но досега не съм имала възможност да споделя свои мисли в тази насока. Ето защо днес бих си позволила да направя съвсем кратък коментар на някои насоки на развитие и проблеми пред неокласическата теория в началото на XXI век. За целта ще използвам както свои мнения и оценки, така и прогнози за развитието на икономическата теория на други, главно световноизвестни икономисти.

През 2000 г. на страниците на сп. “Journal of Economic Perspectives” се проведе дискусия по проблеми на перспективите на икономическата теория. Един от участниците в тази дискусия е проф. Б. Алън от Университета в Масачузетс. В статия, озаглавена “Бъдещето на микроикономическата теория”, той разглежда три, според него перспективни насоки на развитие на микроикономиката: еволюцията на теорията на игрите, икономикса на информацията и отчитане ролята на технологиите.⁶

Въвеждането на теорията на игрите, фокусираща върху търсенето на стратегическите основи за установяването на пазарно равновесие в икономическата теория, има дълга история. През 60-те - 70-те години на миналия век се развиват изследвания, основани върху кооперативните игри (определени като такива игри, при които групи от играчи могат да комуникират и да образуват съглашения помежду си). От началото на 80-те години фокусът се измества към некооперативните игри (при които единственото нещо, което индивидуалният участник може да прави, е да избира стратегия, основана върху това, което той/тя знае за играта). Тогава некооперативните теоретични модели на стратегическо поведение се представят като

⁵ В две статии в сп. “Икономическа мисъл”.

⁶ Allen, B. The Future of Microeconomic Theory. - Journal of Economic Perspectives, Winter 2000, Vol. 14, N 1, p. 143-150.

единствено ценната част от теория на игрите, тъй като се смята, че, първо, само те могат да включат асиметричната информация, и второ, могат да използват равновесието на Неш като свое единствено решение, докато списъкът с възможните решения при кооперативните игри е дълъг и непрекъснато нарастващ. Оказва се обаче, че тези аргументи са несъстоятелни - асиметричната информация може да се отчита и при кооперативните игри, а възможните решения на некооперативните игри са също твърде големи. Ето защо Б. Ален смята, че пикът на увлечението по приложението на некооперативните игри е вече преминал. Неговата прогноза в тази област е, че в бъдеще ще се развият модели, които съчетават кооперативни и некооперативни игри, както и такива, основани на т.нар. мрежови игри (network games).

Второто предвиждане на Б. Ален по отношение на микроикономиката се отнася до икономиката на информацията. Той смята, че остават още много отворени въпроси по отношение както на индивидуалното поведение, така и на равновесието в условията на асиметрична информация. Най-сериозният проблем според него е "да се въведе информацията по напълно ендегенен начин в микроикономическата теория и в теория на игрите". Докато прогрес в тази насока се отбелязва през последните четири десетилетия, ние за съжаление все още сме твърде далеч от удовлетворителен общ модел, заявява проф. Ален.

Третият проблем, който той поставя, се отнася до технологиите. Според него "икономическата теория трябва да отдели по-голямо внимание на проблемите на технологиите през идващите десетилетия". За целта Ален апелира за по-тясно взаимодействие и обмен на идеи между икономисти и инженери. В техническите университети, посочва той, все повече се изучава икономика, но не и в икономическите университети технологии и инженерни науки. А според него тук има много по-големи възможности, както и необходимост от трансфер на знания.

Част от прогнозите за развитието на микроикономическата теория фокусират върху начина на интерпретация на индивидите в микроанализа (homo economicus) – един въпрос с важно методологично значение. Р. Талер например отбелязва, че през първата половина на XX век икономикът е бил в много по-голяма степен социална наука. С математическата революция, започнала през 40-те години, икономическите агенти започват все по-ясно да оптимизират. От 50-те години, когато започва формализацията на микроикономическите основи на макроикономиката, се развият още по-рационални модели. Да си припомним само еволюцията от потребителската функция на Кейнс към хипотезата за рационалните очаквания на Мут и Лукас. Икономическите модели започват да включват субекти, които са хиперрационални. Налага се разбирането, че ако икономическите субекти в модел А са по-умни (рационални) от тези в модел Б, тогава модел А е по-добър от модел В във връзка с това Б. Талер казва: "Коефициентът на интелигентност на homo economicus се оказва обвързан с коефициента на интелигентност на най-талантливите теоретици!"⁷

Предвиждането на Талер е, че тази тенденция на използване на свръхрационални субекти в икономическите модели "ще се преобърне в полза на подход, при който равнището на рационалност, приписвана на икономическите агенти, ще зависи от контекста, в който те се изучават".

⁷ Thaler, R. H. From Homo Economicus To Homo Sapiens. - Journal of Economic Perspectives, Winter 2000, Vol. 14, N 1, p. 134.

Друга прогноза, която той прави, е, че икономическите субекти, населяващи теорията, ще станат по-хетерогенни. Съвременната микроикономика почива върху допускането за рационалния репрезентативен агент. Да предположим, казва Талер, че има агенти с рационалност, по-ниска от пълната. Той ги нарича “квазирационални” – такива, които полагат сериозни усилия да са рационални, но систематично правят грешки. Логиката като че ли подсказва, че когато такива квазирационални субекти взаимодействат с рационални, вторите бързо ще им вземат парите. Но подобно предположение се оказва погрешно. Изследване на финансовите пазари например показва, че е възможно квазирационалните субекти (наречени *noise traders*) да се окажат в крайна сметка по-богати от рационалните им съперници. Ето защо авторът прогнозира, че икономически изследвания, смесващи рационални с квазирационални субекти, които се разпространяват през последното десетилетие, ще стават все по-популярни в бъдеще.

Талер специално подчертава, че за да разберат по-добре икономическото поведение, учените ще трябва да насочат много по-голямо внимание към познавателния процес у хората. “Аз прогнозирам, че това ще е една основна изследователска област през следващите две десетилетия.”⁸ За пример той посочва *prospect theory* на Д. Канеман и А. Тверски (1979 г.) – една изключително интересна теория, която според него не е завършена и ще се развива в перспектива. Във връзка с това е и нарастващото внимание към процеса на “учене” от страна на индивидите. Обобщавайки най-новите достижения на икономическата теория в тази област, Талер посочва, че процесът на “учене”, при който икономическите субекти се учат от своя опит, от грешките си и т.н., първо, има значение, и второ, той протича във времето, а не се извършва мигновено и автоматично. Във връзка с това авторът предвижда, че икономическите модели с отчитане на процеса на учене ще стават все по-сложни, субектите в тях – по-малко умни, като в същото време се допуска по-голяма роля за факторите на средата, например степен на трудност на задачата, честота на обратната връзка и др., за определяне скоростта на учене.

Накрая Талер прави и една, по собствена преценка, по-смела прогноза (прогнозите по-горе нарича консервативни, защото много от посоченото от него в тях е работа, която вече е в ход). Тя се свежда до това, че в бъдеще икономистите ще отделят внимание на изучаването на емоциите и тяхното влияние върху икономическото поведение.⁹ Крайният извод на Талер е, че ще се извърши преход (той вече е в ход) от *homo economicus* към *homo sapiens*. Талер заявява: “*Homo Economicus* ще еволюира в *Homo Sapiens*. Поставянето на икономическите модели на по-реалистична основа относно икономическите субекти ще увеличи обяснителната сила на тези модели.”

С подобни фундаментални проблеми на икономическия анализ се занимава и една статия на Франк Хан. Тя е публикувана през 1991 г. по случай 100-годишния юбилей на сп. “*The Economic Journal*”. Но статията е озаглавена “Следващите сто години” и е посветена на бъдещото развитие и облик на икономическата теория.¹⁰ Подобно на Талер, в нея Фр. Хан атакува аксиомата за рационалността, говори за процеса на “учене” и неговото значение за интерпретиране поведението на

⁸ Thaler, R. H. Цит. съч., с. 137.

⁹ Позовавайки се на предизвикалата широк интерес статия на Elster, J. Emotions and Economic Theory. - Journal of Economic Literature, 1998, XXXVI, p. 47-74.

¹⁰ Hahn, F. The Next Hundred Years. - The Economic Journal, Jan. 1991, Vol. 101, N 404, p. 47-50.

индивидите. Основната идея на Хан е, че през следващите сто години ще настъпят радикални изменения във въпросите, които задава, и методите, които използва икономикът. Основното ще е отдалечаване от чистото теоретизиране. Причината за тази промяна Хан вижда не в необходимостта да се повиши практическата релевантност на теорията, а съображенията са чисто теоретични. “Причините за това ще са вътрешни, произтичащи от самата чиста теория” (с. 47) и целта е да се осигурят не практически, а теоретично полезни резултати.

Според Хан става все по-ясно, че почти никой от въпросите, които неокласическата теория на ХХ век задава, не може да намери отговор с помощта на старите процедури. За пример той дава теорията на игрите в теорията на пазара, която “не доведе до създаването на общоприета концепция”. Същото е вярно и за общото пазарно равновесие. “Ние поздравихме демонстрацията на Дебре (1970 г.), че почти винаги броят на равновесията е краен, но това все пак ни остави с твърде голям брой от тях. Наскоро в модели на непълни пазари дори този резултат се промени – възможна е голяма поредица от равновесия.”¹¹

Затова Хан смята, че икономическата теория ще промени своя облик: “вместо теореми, ние ще станем свидетели на симулации, вместо прости и ясни аксиоми, задава се вероятността от психологически, социологически и исторически постулати”. Част от прогнозата на Хан е и в това, че “нашите наследници ще трябва да се занимават по-малко с общото, отколкото ние, те ще трябва да въведат в частните проблеми, с които ще се занимават специфични исторически и други методи, способни да се справят с конкретните проблеми”. Икономистите ще трябва “да прегърнат историята, социологията и биологията”.

Интересни тенденции на развитие на макроикономиката очертават в свои публикации двама световноизвестни икономисти: Р. Солоу и Р. Лукас. Статията на Солоу е озаглавена “Към макроикономика на средносрочния период”,¹² но в нея идеята, че наред с краткосрочния и дългосрочния период в макроикономиката е необходимо да се обособи и средносрочен период (*medium run*), съвсем не е единствена. Солоу се спира, макар и в синтезиран вид, на някои от основните насоки, в които според него ще продължи да се развива макротеорията през ХХI век. На първо място, това е по-нататъшното разработване на микроикономическите ѝ основи. Един недовършен въпрос за изследване са очакванията, и по-точно процесът на формиране на очакванията. Друг проблем на основанията е дали субектите в макроикономиката трябва да се описват като вземащи оптимални решения, или като следващи правилата (*rule of thumb*). Солоу смята, че може би е възможно да се представи смесено решение на този проблем, включващо ограничена оптимизация, комбинирана със зависимост от правилата. Това, което не подлежи на изменение обаче, е базирането на най-новата макротеория върху модела на общото пазарно равновесие.

Солоу отделя специално място на теориите на растежа. Като оценява положително ендогенните теории, в същото време той посочва, че е желателно да се повиши прогностичната им способност. Важно направление, в което трябва да продължат да се развиват тези теории, са моделите на растеж в отворена икономика. Според същия автор от осъвременяване се нуждае моделът на Мандел-Флеминг за равновесие в отворена

¹¹ *Hahn, F.* Цит. съч., с. 48.

¹² *Solow, R. M.* *Toward a Macroeconomics of the Medium Run.* - *Journal of Economic Perspectives*, Winter 2000, Vol. 14, N 1, p. 151-158.

икономика с отчитането на ред нови фактори: изменението в мобилността на портфейлните инвестиции, новите условия за ПЧИ, възможността за снабдяване с междинни продукти от външни фирми (outsourcing), понякога стратегическата реакция на цените в отговор на изменение на валутните курсове и т.н.

Водещата идея, която пронизва всички страни на анализа на Р. Солоу, е убеждението, че предизвикателствата пред икономическата теория на XXI век идват главно от новите процеси, които се развиват в стопанската дейност на обществото. "Аз все пак вярвам, че нещата се свеждат не толкова до корекции на стари грешки, а до това да сме в съответствие с променящата се реалност."

В своя статия, посветена на макроикономиката на XXI век, Р. Лукас разглежда един-единствен проблем - растежа в световната икономика и неговото неравномерно разпределение по отделни страни и региони.¹³ В основата на анализа си той поставя опростен модел на Тамура (1996 г.) на динамиката на световния доход с отчитане значението на един фактор – дифузията на технологиите. При ясно дефинирани изходни предпоставки и обяснения относно стойностите на параметрите, включени в модела, Лукас представя модел на развитието на световната икономика в периода от 1800 до 2100 г. Изследването установява, че показателят, измерващ неравенството, има тенденцията да нараства от 1800 г. насам и тази тенденция се запазва и през по-голямата част на XX век. Според изчисленията на Лукас тя достига върха си към 1970 г. След това доходното неравенство започва да намалява, като тенденцията е да се сведе до нула. Лукас пише: "Тенденцията към усилване на доходното неравенство вече се преобърна и аз мисля, че възстановяването на доходното равенство между различните общества ще бъде едно от главните стопански събития на следващото (XXI) столетие."

Статията на Лукас е превъзходен образец на модерен макроанализ - тя е сбита (само 10 страници), точна, разбираема и убедителна. Авторът не страда от излишна скромност и също я оценява подобаващо. В края на публикацията си той се обръща към бъдещия си читател и казва: "Ако ти четеш тази статия в 2100 година в някое ретроспективно издание на "Journal of Economic Perspectives", аз те питам: кой друг ти каза как ще изглежда макроикономиката на твоя век сто години по-рано, при това с такава точност и лаконичност?" Отговорът очевидно е: никой друг освен Лукас.

В тази статия според мен е важно не толкова конкретното изследване и резултатите от него (макар че те също не трябва да се подценяват), а преди всичко подтекстът, който тя съдържа. Да се върнем към заглавието на статията "Макроикономикс за XXI век". Какво иска да ни каже Лукас за макроикономиката на XXI век, какво послание отправя? Според мен то се съдържа в два момента: 1) макроикономиката на бъдещето ще поставя в основата на анализа световната, а не националната икономика, и 2) Лукас задава ясна ориентация на макроикономическите изследвания към реалните проблеми на социалния живот.

За да завърши с тенденциите на макроикономиката трябва задължително да посоча, че една от основните насоки на развитие е, че ще продължи да изчезва традиционното разграничение между микро- и макроикономиката. Линията започва да се заличава с развитието на идеята, че макроикономиката трябва да се опира на микроикономически основания и на теорията за общото пазарно равновесие. Динамичната икономическа теория е съчетание на микро и макроанализ и тя представлява интересна и важна област на бъдещи изследвания.

¹³ Lucas Jr., R. E. Some Macroeconomics for the 21st Century. - Journal of Economic Perspectives, Winter 2000, Vol. 14, N 1, p. 159-168.

В заключение бих искала да направя два извода:

Първо, на неокласическата теория ѝ предстои да решава важни въпроси през XXI век. Тя не само трябва да развива теорията съобразно променящия се икономически свят, но ще трябва да решава и фундаментални проблеми от методологически характер.

Второ, ако част от направените от различни автори прогнози отразяват реално протичащи процеси в научната област и визират проблеми и направления, по много от които вече се работи, то една част от прогнозите имат пожелателен характер. Те са израз по-скоро на авторови желания науката да се развива в определени посоки, отколкото на реално протичащи изменения. Като такава мога да определя например прогнозата на проф. Б. Алън за нарастване ролята на технологиите в икономическото знание. Макар че категорично подкрепям неговата позиция и споделям убеждението, че икономистите трябва много по-добре да познават производството и технологиите, не виждам как би се извършила промяна в тази насока в рамките на неокласическата парадигма.

Доц. д-р Мария Сотирова (Пловдивски университет "Паисий Хилендарски")
"За догмите и митовете в икономическата наука и необходимостта от промяна на методологията на научните изследвания"

Поставените проблеми в основните доклади, както и логиката на провежданата дискусия върху тях, ме провокират да се включа в дебата по следния кръг от въпроси:

Първо. Изненадващо в центъра на дискусията се очерта един вече решен за икономическата теория методологически проблем - този за формализацията на икономическите процеси, за тяхното моделиране и количествена оценка, т.е. за навлизането на математическите методи в икономиката. За водещите икономисти и школи, за академичните и изследователските центрове, които развиват и лидират съвременната икономическа теория, този спор вече е приключил. Робърт Гилпин, който не е най-убеденият привърженик на формализацията на икономическата наука, констатира: "Фундаментална цел на икономическите научни изследвания е да създава нови модели или да разширява обхвата на съществуващите модели..., които играят решаваща селективна роля в определянето на това, което икономистите избират да изучават. Ако една теория например не може да бъде обект на проверка, тогава е много вероятно тя да не представлява интерес за икономическата професия. На практика това означава, че много идеи и теории, които могат, подчертавам, могат да обяснят икономическите дела, се игнорират от икономистите в полза на идеи, които подлежат на проверка. Тази тенденция води до често заслуженото обвинение, че на икономиката ѝ липсва практическа приложимост. Икономистите несъмнено биха отговорили, че по-скоро ще предпочетат да бъдат непрактични, отколкото некоректни" (Глобална политикономия. С., "Дамян Яков", 2003, с. 499-500). Стремешът да се омаловажават или подценяват усилията на изследователите да моделират икономическите процеси или да се отхвърля формализацията на икономическата теория, спекулирайки с практическата приложимост, е най-малко несъстоятелен. Икономиката не е литературна наука, тя борави с цифри и факти, с множества и съвкупности, с темпове, съотношения, пропорции. Тяхната познавателна сила може да се мултиплицира на основата на извеждане на зависимости, закономерности и тенденции. Въпросът за практическата приложимост на икономиката и по-конкретно на научните изследвания в икономиката не зависи от формализацията, от моделите сами по себе си, а от други проблеми. Най-напред от професионалния капацитет на

изследователите, на тези, които стоят между икономическата действителност и моделите и моделирането като изследователски инструментариум. Днес проблемът и на висшето икономическо образование, и на научните изследвания в икономиката е да се усвоява и усъвършенствува методологически и методически инструментариумът на формализацията, структурирането и моделирането процесите в икономиката. Другият проблем е доколко постиженията на икономическата теория намират практическо приложение, което на свой ред зависи не само от капацитета на управленските структури, но и от интереса на субектите, които притежават икономическата власт. В практиката намират приложение тези постижения на икономическата теория, които са в интерес на субектите на икономическата власт. Например обновената "крива на Филипс" (независимо от съвременните дискусии и интерпретации върху нейната актуалност) обосновава индекса на нарастване на работните заплати. Според нея този индекс е равен на сбора на индекса на инфлация и индекса на нарастване на производителността на труда. Но това постижение на икономическата теория никога и никъде не е намирало адекватно практическо приложение. Ако развитието на икономическата теория е свързвано с икономиката като научна сфера и дейност, то прилагането на научните постижения на икономическата наука е проблем на политическата икономия, чийто предмет на дейност е управлението на икономическия живот в съответствие с научните постижения. А проблемът днес и най-вече у нас е именно в очертаване на профила, в дефинирането и диференцирането на предмета и методологията на икономиката и политическата икономия.

Второ. Един от основните проблеми на съвременната икономическа теория е методологическият. Всяка епоха се базира на определен начин на производство, а те на свой ред предопределят методологията на икономическата наука. Смяната на технологичната парадигма от масово индустриално производство към производствена система, основана на друг тип технология – информационната, отправя сериозни предизвикателства към методологията на икономическата наука. Към тази структурна промяна се прибавят и други промени със структурни ефекти. Протича интензивен процес на глобализация на икономиката, която изисква друга макроикономическа политика и най-вече друг тип национална и наднационална регулация. Силно развитие (разбира се, в развитите страни) отбелязват отрасли и икономически дейности, основани на постиженията на природните и техническите науки. Знанието, научните открития и технологиите, човешкият капитал се превръщат от екзогенни в ендогенни за компаниите фактори на растеж. Именно тези фактори формират конкурентните предимства на компаниите и икономиките и трасират прехода от производство на обем към създаване на висока стойност, която стои в основата на икономическата динамика. Процес, който сменя ограниченията или преодолява "границите на растежа" на БВП. Именно технологичните трансформации и структурните промени обясняват острите критики на господстващата, т.е. на неокласическата теория. В това отношение не може да се подмине унищожителната критичност на Жак Сапир, директор на Висшето училище за социални изследвания, Париж, Франция. В серия от произведения от последните няколко години, своеобразен връх на които е "Каква икономика за XXI век" (Quelle economie pour le XXI siecle, 2005), Жак Сапир опровергава господството на господстващата икономическа теория в редица направления. Според него господстващата икономическа мисъл служи за оправдание на изявления и политики на международните организации; процес, на който времето изтича; господстващата икономическа теория е в многостранна криза, което се проявява чрез натрупване на грешни предсказания и

прогнози, на противоречиви аргументи и хипотези; икономическата теория се развива извън контекста; господстващата икономическа теория е в методологическа криза. Безспорно най-значима стойност има оценката на кризата в методологията. Проблем, който през последното десетилетие на XX век по-плахо или по-остро се поставя и споделя от редица изследователи на икономическите процеси. В годишния доклад на Римския клуб от края на 90-те години на миналия век под съмнение е поставена познавателната стойност на теорията за пазарното равновесие, което, както е известно, е фундаментална методологическа парадигма на икономическата наука в индустриалната епоха. “Да се твърди обаче – пишат авторите на “Бъдещето на труда или дилема на заетостта” (2000) Орио Джиарини и Патрик Лидке, че ценовото равновесие има универсално значение и някаква дефинитивна научна стойност, е повече въпрос на вяра и идеология, отколкото на истински научен подход. Понятието за равновесието не е даже концепция или обяснение, а по-скоро тафталогия – нещо е вярно, защото е вярно...” Понятието “икономическо равновесие” като основен интерес на класическите икономисти и неокласическите им последователи, които са се старали да обяснят поведението на потребителите е родило изказвания като “... ако предлагането и търсенето са по необходимост равни, след като сме установили едната страна на уравнението, ние по дефиниция сме изчислили и другата”. Робуването на неизменни методологични подходи догматизира икономическото познание. Какво друго, ако не икономическа догма, е пазарът на труда. Възможно ли е да се говори за пазар на труда, след като участниците на този пазар не са равнопоставени. За какъв пазар на труд може да се говори, когато на едната страна (търсенето на труд) стои работодателският рекет, а на другата (предлагането на труд) - икономическата принуда! За какво пазарно определяне на цената на труда може да се говори, когато икономическата власт принадлежи на работодателите, когато икономическите решения се вземат от субектите на икономическата власт! Как могат да се отстояват и представляват интересите на труда, когато се въвеждат двойни стандарти за регулация. От една страна, в своеобразно верую се извежда тезата, че за ефективно функционираща пазарна икономика са необходими частна собственост и правов ред, който да охранява собствеността и да гарантира договорните отношения, а от друга, ефективното функциониране на пазара на труда се свързва с дерегулацията, с премахването на правните норми и процедури. Или интересите на притежателите на собственности трябва да се бранят със силата на закони и правов ред, а интересите на труда - да се оставят на благоволенieto на работодателите, за които в икономиките в преход е характерен по-скоро социалният примитивизъм, отколкото социалната отговорност. Методологическата ограниченост на икономическата наука, която води и до догматизиране на икономическите тези, провокира идеи за смяна на методологическата парадигма на икономическата наука. Смята се, че теорията на равновесието като основен методологически подход трябва да се смени с теорията на риска. Съвременната епоха е белязана с динамика и несигурност, които характеристики не бива да се възприемат като недостатъци или несъвършенство на съвременните общества, а като необходимост за промяна на методологията – отхвърлянето на детерминизма и възприемането на недетерминистки подходи. “Понятието ценова несигурност и дисбаланс (процеси, характерни за съвременния свят – б.а.) е в корена на философията, свързана с недетерминистките системи. Това означава, че понятието риск в границите на недетерминистките структури не е еквивалент на заплахата, а на възможност” (вж. Бъдещето на труда, с. 69).

Трето. За проблемите и предизвикателствата пред българската икономическа мисъл. Преди да се акцентира на проблемите, струва си да се отбележи едно безспорно постижение на колегията от икономисти – преподаватели и изследователи. Нашето съсловие успя, макар и трудно, но без сътресения и драми, без прекъсване, дори объркване, да реализира един не по-малко гигантски преход във висшето икономическо образование и научните изследвания. И макар и да не се оценява по достойнство, единствената заслуга за смяна на парадигмата във висшето икономическо образование е на гилдията, а не на институциите. Същевременно не бива да се подценяват проблемите пред научната и академичната общност. Най-важното е, че ние не участваме в създаването на нови икономически знания, на новите икономически теории и постижения. Ние репродуцираме знания и теории, създадени, разбира се, другаде – във водещите изследователски центрове и университети. Една от баналните причини е липсата на финансови ресурси. Към нея трябва да се прибави вече и липсата на дух. Но и да се осигурят финансови ресурси, едва ли може да се конкурираме с мощните по професионален и технологичен потенциал центрове, със своите традиции и натрупвания на научни постижения. Ето защо нашите шансове са в реализирането на ефективно научно сътрудничество, чрез което не само да трансферираме научни познания, а да участваме в тяхното създаване, и то на солидна институционална обвързаност и в един дългосрочен план.

Доц. д-р ик. н. Румен Гечев (УНСС) “Устойчивото развитие и предизвикателствата пред българската икономическа наука”

Устойчивото развитие е сравнително нова категория в обществените науки, придобила общественост в края на 80-те години. Въпреки нюансите в дискусиата по дефинирането на категорията постигнат е определен консенсус по това, че за устойчиво се приема развитието, което е социално справедливо и екологосъобразно. Прието е също, че четирите основни измерения са икономическото, социалното, екологичното и институционалното. Те са взаимозависими и взаимно се предполагат. В резултат от високия теоретико-приложен интерес към тази проблематика са осъществени значими научни изследвания, формират се такива специалности във водещи университети, международните финансови и икономически институции изградиха специализирани звена, разработващи материята. Правителствата в развитите и в немалко развиващи се страни разчитат на експертната помощ на създадените съвети по устойчиво развитие, чиято роля при формирането на националните приоритети нараства. Водещи корпорации и свързаните с тях средни и малки фирми в различни сектори на икономиката “настройват” своите бизнес-операции на световния пазар съобразно критериите за устойчивост и непрекъснато повишаващите се екологични и социални стандарти.

Лисабонската стратегия на ЕС, както и всички документи на Общността, свързани с нейната стратегия за развитие, са съобразени с критериите за устойчивост. Може да се приеме, че ЕС е лидер в прилагането на конкретни механизми и инструменти, създаващи благоприятни икономически и законови предпоставки за определен тип поведение на производителите и потребителите. Тези нарастващи изисквания се отнасят към асоциираните и пълноправните членове на ЕС и представляват органична част от процеса на хармонизация и адаптация към приетите общи критерии и изисквания. Все пак може да се приеме, че на този етап обемът и характерът на изследванията по този проблем в България са в своя начален стадий. Не са създадени национални изследователски звена, които да инициират,

координират и реализират разработки на наши учени. В този смисъл трябва да се създадат необходимите институционални условия за преодоляване на изоставането и съответно ангажирането на наличния научен потенциал, с който страната ни несъмнено разполага.

Мога да бъдат изведени няколко теоретико-приложни направления, представляващи благодатна почва за разгръщане и/или по-задълбочена научна работа, сред които:

- усъвършенстване на системата от количествени и качествени показатели за измерване на равнището на устойчивост. Традиционните показатели като БВП на човек от населението, индекса за човешко развитие, известните параметри за жизнен стандарт и др. дават непълна, а в някои случаи и подвеждаща представа за характера на развитието. Освен общите методологически проблеми българската наука би трябвало да участва по-активно в модификацията на вече утвърдени показатели към конкретните национални условия. Например принципите за “социална справедливост” са едни и същи, но конкретните показатели не могат да не се различават поради несъответствията в равнището на развитие на отделните страни или група страни. Несъмнено такъв сложен проблем предполага интердисциплинарен подход, в т.ч. експерти по методологически подходи на оценка и по иконометрика;

- разработването на конкретни механизми и инструменти (основно икономически, но също и законово-административни) за достигането на приетите критерии и свързаните с тях показатели за устойчиво развитие. Има консенсус сред учените, че в този си вид пазарният механизъм не само че не може да реши някои от задълбочаващите се социални и екологични проблеми, но може да ги поражда или задълбочава. Въпреки доказаното превъзходство на пазарната икономика и нейния изключителен потенциал за разгръщане на предприемачество, конкурентоспособност и икономически растеж тя не е в състояние да ограничи екологичните дисбаланси, нито да реши остри социални проблеми в слабо развитите и дори в някои от развитите страни. В този смисъл са необходими много усилия - например за по-нататъшната реформа на фискалната политика, в т.ч. и на екофискалната, обхващаща както данъците, таксите и глобите, така и целевата бюджетна политика за осигуряване на стимули за устойчиво развитие;

- независимо от модела на обществената система икономическата наука решава по различен начин един основен проблем - ограничените ресурси и неограничените потребности. Ножицата на това противоречие се разтваря все повече поради две основни причини: Първо, критичния спад в наличните невъзпроизводими производствени (природни) ресурси. Разчетите показват, че времевият хоризонт на запасите от петрол е около 60-70 години, на природен газ около 80 години, на въглища около 200 години и т.н. При това става дума за разчети на база текущо потребление, а всъщност потреблението на някои ресурси като петрола и природния газ бележи тенденция на бързо нарастване. Второ, същевременно разработката и въвеждането на изкуствени заместители на тези суровини или източници на енергия силно изостават от темпа на изчерпване на възпроизводимите ресурси. Освен това все още не са намерени достатъчно адекватни стимули за икономически обосновано въвеждане на алтернативни, възпроизводими ресурси. Повечето страни изпитват силни бюджетни ограничения, което на този етап изключва използването на достатъчни преки и косвени субсидии или държавно кофинансиране;

- въпреки очевидните подобрения в общото равнище на стандарта на живот социалната поляризация в немалко развиващи се и дори в развитите страни остава

тежък проблем. Технологичното изоставане и маргинализацията на стотици милиони хора се засилва в условията на бърза електронизация, което от своя страна води до ниска конкурентоспособност на тези страни, хронични търговски и бюджетни дефицити, затъване в спиралата на външните заеми и отдалечаване от ценностите на съвременното демократично общество. Очевидно е, че само социалните защитни мрежи не са достатъчни и не са толкова ефективни за ограничаване и ликвидиране на бедността. Търсят се нови подходи за финансово обезпечаване на малкия и средния бизнес, за поэтапна модернизация на дребните фермерски стопанства и създаване на условия за тяхната кооперация. Във всеки случай лансираният през 70-те години "нов икономически ред", както и "Вашингтонският консенсус" от началото на 90-те години отдавна изчерпиха скромните си възможности. Пред икономическата наука стои предизвикателството от разработването на нови, по-адекватни подходи, които биха позволили по-успешната интеграция на развиващите се страни към глобализацията се световен пазар. Затова глобализацията се разглежда не толкова като средство, а като промяна на условията за постигане на устойчиво развитие.

Може да се приеме, че някои от "общите" теоретико-приложни проблеми на устойчивото развитие стоят с особена острота пред нашата страна. Например ние имаме значително по-висока (3 - 4 пъти) енергийна и ресурсна интензивност на единица БВП. Това се дължи както на технологично изоставане, така и на неефективната структура на икономиката ни. Въпреки многократно афишираните "добри намерения" тази структура не е и не може да бъде ефективна в сложилата се динамика на конкурентоспособност. Остава отворен въпросът не само и не толкова какво да произвеждаме, но и с какви конкретни подходи и стимули да постигнем тези цели. Факт е, че страната ни не разполага с достатъчно ясна и детайлизирана система от национални приоритети за икономическо развитие, приети с необходимия политически консенсус. Не е трудно да се прогнозира, че наблюдаваните сега подчертани тенденции към поскъпване на енергоносители и цели групи други невъзпроизводими ресурси тепърва ще се засилват. В този смисъл изоставането в преструктурирането на икономиката ще ни поставя във все по-сложен омагьосан кръг от търговски дефицити и засилващ се натиск върху платежният ни баланс. Основание за такива умерено песимистични прогнози ни дават ниската еластичност на вноса на енергийни носители и определени групи суровини.

Не по-малко тревожно е състоянието с екологичните баланси на България. Сегашното равнище на екоданъците и глобите, техният обхват и най-вече събираемост са на символично равнище. Сливът на българската индустрия в началото на 90-те години резултира в принудително намаляване на някои видове замърсявания, но сега тенденцията на индустриалното производство е отново възходящо. Темповете на обновяване на технологиите, т.е. преминаване към енергоспестяващо производство и чисти продукти, изостават спрямо вече натрупаните замърсявания. Малки изключения са пречиствателните съоръжения в селищните места, третирането на отпадъци се превръща от национален в европейски проблем. Очевидно се нуждаем от значителни инвестиции в тази сфера, а страната не разполага с достатъчно свободни ресурси за подобен род инвестиции. Предварителните разчети показват, че дори и сегашното сравнително високо равнище на чуждестранни инвестиции (около 2 млрд. евро годишно) няма да може да покрие този дисбаланс. Във връзка с това възниква въпросът доколко отчитаните бюджетни излишъци например са по-добрата фискална политика в сравнение с евентуалното използване на тези средства за съвместно инвестиране и стимулиране на големи

частни инвестиции, създаващи материални предпоставки за постигане на устойчиво развитие.

Решаването на посочените сериозни предизвикателства за устойчиво развитие не е по силите на отделни учени или дори отделни колективи. Необходима е мобилизацията на адекватен на поставените проблеми ресурс. Цялостната икономическа политика на страната трябва да бъде подчинена на критериите за устойчиво развитие. Изпълнението на тези критерии ще донесе и по-висока конкурентоспособност на международните пазари.

Гл. ас. Цветан Коцев (Пловдивски университет "Паисий Хилендарски") "За Торстейн Веблен в контекста на глобализацията"

Авторитетни критици на институционализма се опитват да представят Торстейн Веблен като противник на глобализма, с подчертано непопулярен творчески профил. Такава е позицията на Доналд Уелингън и Суруш Зандвакили, съавтори на публикацията "Глобализация и неравенство според Веблен".¹⁴ В нея те лансират като Вебленова тезата, че глобализацията е средство за създаване на възможности, от което се възползват само хищниците, т.е. транснационалните гиганти. Гледната точка, внушаваща, че Т. Веблен разглежда бизнес-организациите единствено и само като хищнически институции, е ограничена. Институционалната му теория е най-убедителната аргументация за последователната критика на търговските бариери. Според Т. Веблен основните вредни ефекта за бизнес-организациите са два. Първият той свързва с факта, че търговските бариери ограничават всяка технологична общност и се превръщат в задържащ фактор за технологичното развитие. Вторият - с обстоятелството, че търговските ограничения обслужват бизнес-интересите и повишават печалбите за сметка на не-бизнес-институциите. Типична веблианска позиция е, че за разлика от технологичните иновации поведението на бизнеса може да доведе до търговски ограничения с множество негативни последици.¹⁵ За да бъдат коректно разбрани аргументите на Веблен, трябва да се познава неговата специфична гледната точка, представяща технологията като водещ фактор във всяка икономическа система: "... Основен креативен елемент в човешката индустрия е състоянието на индустриалните изкуства. Определящият фактор, който дава възможност на човешката дейност да произвежда полезни продукти са натрупаното знание, умение и оценка. А неразделна част от производствения процес са технологията или майсторството."¹⁶

Без технология трудът и капиталът са термини, представени на абстрактно-теоретично или пък на ограничено-емпирично равнище. Според институционалната логика на Веблен състоянието на индустриалните изкуства, толкова критично за всяка икономика, е притежание и продукт на общността. Отделните индивиди познават само фрагменти от безкрайния пъзел на познанието. Например в институционалния формат, илюстриращ производството на един прост молив, могат да се направят аналогии с класическия поглед на Адам Смит върху разделението на труда. Обикновеният човек не знае и затова не може да отговори на въпроса как се

¹⁴ Wellington, D., S. Zandvakili. Globalization and Inequality according to Veblen, <http://www.artsci.uc.edu/economics/factstaff/research/Wppdf/2003-05.pdf>

¹⁵ Veblen, T. Absentee Ownership. New York, 1923, p. 23.

¹⁶ Пак там, с. 62.

произвежда моливът. Поне един трябва да знае как се прави боя, как се добива метал, как се произвежда гумата за изтриване, как се смесва глина с графит в правилната пропорция и как да се изгради правилната матрица, за да бъдат извършени всички необходими операции. Веблен е категоричен, че производството на един молив е социален процес. Отделните участници в него притежават само елементи от общото познание, необходимо за производството му. Всяка технологична промяна е също социално явление, а участниците в нея са отговорни за състоянието и развитието на индустриалните изкуства. Но определящо за общественото развитие е равнището на познанието на групата като цяло. В монографията "Майсторският инстинкт" (1914 г.) лидерът на институционализма недвусмислено обобщава, че всяко откритие, всяка успешна иновация или адаптация се дължи както на индивидуалния опит и инициатива на индивида, така и на натрупаното от предишните поколения познание.¹⁷ Индивидите притежават само част от общото познание. Следователно те трябва да се специализират. Това се случва не само в напредналите, но и в развиващите се икономики. Задълбочаването на специализацията прави хората по-зависими от общността, в която се реализират техните способности и потребности. Веблен подчертава, че равнището на специализация е ограничено от мащаба на общността. Във фокуса на теоретизирането му е изводът, че общността не може да бъде поставяна в зависимост от количествените параметри на държавата, защото няма изкуствени граници между отделните националности. Според Веблен корпорациите са тези, които превръщат държавните граници в изкуствени бариери. В цитираната монография "Майсторският инстинкт" се отбелязва, че "националните граници имат значителен препятстващ ефект, свързан с индустриалните дейности и с развитието на технологията".¹⁸ Ограничаването на технологичната общност според Веблен и неговите последователи (например Кларънс Е. Айръс) лимитира потенциалното равнище на специализация, а това забавя технологичната промяна. Анализът на теоретичното наследство на Т. Веблен дава основание за констатацията, че са приложени различни критерии в интерпретацията на темата *развитие на технологичния прогрес*. В навечерието на Първата световна война например американският институционалист предвижда забавяне в темпа на технологичното развитие, защото патриотичните държавници се опитват чрез отчуждение и неутралност да разделят хората. В мирно време авторската гледна точка фокусира желанието на земевладелците да увеличат доходите си от рента - земевладелците са щедро подпомагани от защитни тарифи, насочени към запазване и увеличаване на чистия доход от капиталовложенията им, смята Веблен. За него националните граници са средство за капиталистически саботаж и той ги дефинира като лоша реалност, защото пречат на технологичното развитие и носят изгода само на най-големите корпорации.

Държавните граници и търговските ограничения, които ги съпътстват, са институционалните бариери пред технологичното развитие и иновационната промяна. Торстейн Веблен е противник на сегрегацията, базирана на нациите. Ето защо опитите да се внушава, че идеологът на институционализма е сред първите критици на глобализма не звучат убедително. Различните измерения на съвременната глобализация са допълнителен аргумент в подкрепа на Вебленовото разбиране за големите възможности на технологията, базирана върху икономиката на знанието, в

¹⁷ Veblen, T. The instinct of Workmanship. New York, 1914, p. 104.

¹⁸ Пак там, с. 109.

която креативността, майсторските рефлексии и опитът формират модерния профил на институциите, чието значение нараства постоянно.

Боян Славенков (Пловдивски университет "Паисий Хилендарски")
"Икономическата наука – мними или действителни проблеми пред нейното развитие"

Изключително голямо изкушение на една дискусия е да участвуваш в нея, воден от съзнанието, че обектът на обсъждане не зависи от теб. Но ако вярваме в принципа на допълнителността, открит от Нилс Бор, че актът на наблюдението на определен процес може да оказва въздействие върху неговото състояние, трябва да бъдем позитивно настроени към бъдещето на науката в следващия период. А за да притежаваме подобно състояние на духа, трябва да имаме по-изострени сетива както за случващото се в голямата теория, така и за неговата аперцепция в нашите нагласи и мирогледни установки и чрез нея да имаме капацитета да идентифицираме действителните и мнимите "предизвикателства", влияещи върху научното развитие.

Аз добре осъзнавам обективните обстоятелства от идейно-ценностен, политически и житейски характер, които неизбежно формират различия в мненията и оценките на българските икономисти в този исторически момент и ги възприемам за нормални, както бих искал по аналогичен начин да бъдат тълкувани моите интерпретации на наблюдаваните явления и процеси. Но когато нашите различия се проявяват по отношение на най-дълбокото и съкровено на всяка една теория – нейната методология и оформилата се на тази основа абстрактно-логична рамка на обяснението на реалността, ние изпадаме в дефицит на най-ценния атрибут на всяка научна общност – съществуването и използването на общ език за взаимна комуникация на нейните представители помежду си. Подобна ситуация сама по себе си е достатъчно симптоматична за смяната на теоретичния модел от същата общност, в която преходът от трудовата теория на стойността към тази на производствените фактори и пределната полезност се оказва, че преминава през същите перипетии и драми, които съпътстваха трансформацията на обществото от планова към пазарна икономика...

Като правя изказаното умозаключение, си давам ясна сметка за възраженията, които то може да породи в професионалната колегия, но основанията ми – предикатите на логическото мислене, са намерени в различни проявления на нейната активност: неизчезналите съмнения в научността – и в общност, и в конкретни направления, на марксистката политическа икономия и подкрепа на идеята за синтез между последната и съвременната западна теория на пазарната икономика; скептицизма към познавателните способности на микро-и макроанализа, издиган обаче без научни доказателства; свободата на съюзяването между противостоящи си парадигми, сякаш са разновидности на едно и също методологическо и ценностно творчество, и не на последно място – свободата на нашите представи за възможния синтез между различни съвременни школи на теорията, каквито са например неoinституционализмът, радикалната и конвенционалните политически икономии. Не на последно място в този списък виждам и благопожеланията за съвместното сътрудничество между икономика и социология, политика, биология, антропология като един възможен път на усъвършенстване на съвременната наука.

Бих желал да проблематизирам направените от мен оценки чрез поставянето на някои уточнения и формулирането на едно заключение, своеобразен техен отговор, в контекста на темата на нашето обсъждане.

На първо място, *уточняването на предмета* има съществено значение за избягване на разногласията и концентрирането върху реалните, а не мними проблеми на науката, тъй като по един начин последните се проектират, разглеждани от позициите на собственото развитие на всеки теоретичен модел, и по съвсем различен, когато върху тях се вменият многобройните и разнородни проблеми на свободно назоваваното от нас понятие "практика". Нека да не забравяме, че едно опосредстващо звено между теория и практика, но същевременно и достатъчно модифициращо тяхната формална праволинейност на връзката на взаимно-обусловеност и зависимост е икономическата политика. Натоварена с идеологически и политически условности, водещи често до ирационални действия и ефекти, последната е не само и не единствено инспирирана от научни съображения и препоръки, но и в същото време е част от същата "обективна действителност", към която е насочена и се стреми да управлява. Известната степен на свобода и автономност на тази основа в релацията икономическа теория - икономическа практика могат да породят следователно неоснователни очаквания и претенции към развитието на науката и към характера на специфичните ѝ функции, които тя е призвана да реализира като познавателна дейност на социалната сфера на живот. Всъщност точно това забелязваме и в обсъждането на разглежданите проблеми.

Оттук произтича необходимостта от следващото, *второ уточнение относно обхвата* на използваните понятия икономическа наука, съвременна теория, икономикс. Ако в съдържанието на първите две разбираме науката като широк набор от отраслови дисциплини, вкл. и управлението на стопанските системи, резонността на повдигнатите въпроси за евентуалните форми на еволюция на икономическата наука не буди никакво съмнение.

Наистина съвсем логично е да се предполага, че новите реалности каквито са глобализацията, информационните технологии и доминирането на икономиката на познанието, екологичните проблеми и изчерпването на природните ресурси, бедността и социалните противоречия и дилеми трябва да намерят своето адекватно отражение в научната система. Проблемността на социално-икономическото развитие на света, неговата неопределеност и рисков характер засилват прилагането на интердисциплинарни изследвания между икономика, социология, антропология, политика, психология и други гранични области на стопанското битие на обществото. В тях намира конкретен израз този икономически империализъм, който произтича от великолепно обяснение на икономическия подход, дадено от лауреата на Нобелова награда Гари Бекер, като на такъв, даващ адекватно обяснение на цялото човешко поведение, а не само на икономическото и произтичащата оттук възможност за приложението му и в останалите социални науки.

Но трябва да бъдем много предпазливи, ако разпрострем посочените претенции и очаквани иновации в икономическата наука към нейната основа – икономиксът, от което следва и *третото уточнение, засягащо нашата оценка за неговото актуално състояние и собствения му предмет на дейност*. Подобно действие от наша страна би било равнозначно на стремеж към деформиране и деформиране – макар и само в сферата на субективните ни представи, което съзнателно или не ще рефлектира негативно върху архитектурата на икономикса. Видно е, че имплицитно подобни внушения произлизат от две предпоставки - на първо място, за наличието на теоретична криза, изразяваща се в нерелевантност към променящия се социално-икономически свят, и за необходимостта от инкорпорирането на проблемите на последния в методологическите основания на икономикса.

Тъй като не споделям и двете посочени тези и съм особено скептичен към препоръките за външно срещане на две противоположни парадигми, каквито са неокласиката и неонституционализъмът, или дори за отделни “заемки” и елементи, както мнозина са склонни да смятат, ще се спра по-подробно на някои вътрешни процеси в развитието на икономикса.

Ако си припомним добре забравеното минало, трябва с радост да отбележим, че подобни твърдения, пророчески умозаклучения и критични внушения съпътстваха развитието на икономическата наука през последните 3-4 десетилетия, без да оказват видимо влияние върху нейното състояние. В този контекст твърде интересна е заупокойната молитва, която Дж. К. Голбрайт – лидерът на неонституционализма, прочете над банкрутирания според него икономикс – безнадеждно остарял и методологически нерелевантен на новите реалности в пазарната организация, разпределението на властта и вземането на решения в съвременния капитализъм; обявяването на “втората голяма криза” в теорията след тази от 30-те години на миналия век, което Дж. Робинсън формулира в средата на 70-те, както и на многобройните атаки от средите на официалната наука, представителите на радикалните икономически течения.

Но нито пророчествата се сбъднаха, нито икономиксът прие “отсъстващите” му характеристики, нито пък се насочи по този път на развитие, който доброжелателите и противниците му предписваха. Тъкмо обратното, задълбочаваше се и се усъвършенстваше неговият аналитичен капацитет, инструментариумът за верификацията на съществуващите теоретични системи чрез съотнасянето им към стопанската реалност, привличането на допълнителен доказателствен материал и емпирични изследвания за аргументирането на защитата или отхвърлянето на обсъжданите тези.

В още по-конкретен план на обяснение трябва да посочим формулирането на нови работни хипотези и теоретични конструкции и в рамките на неокласическия макроикономикс, и в тези на кейнсианския макроикономикс, след като последният беше подложен на критика за непълно обяснение на поведението на икономическата система и за неефекасни политики за постигане на общо икономическо равновесие.

Като резултат настъпиха сериозни преоценки на отделни изходни постановки и в двете течения на съвременната икономическа мисъл – в микроосновите на макроикономиката на неокейнсианците и във възможностите за автоматично саморегулиране и равновесно развитие при пълна заетост на неокласиците и на монетаристите. Заедно с това взаимно се обогатиха аналитичните способности на двете школи и се подобри адекватността на подхода им към реалността, доколкото в него по-голямо внимание започна да се отделя на пазарната структура, реалните фактори, определящи процеса на вземане на решения от стопанските субекти, цените и работните заплати, влиянието на правителствената политика и т.н.

Както виждаме, еволюцията на съвременния икономикс протече дефинитивно *вътре в неговата собствена* методологическа, ценностна и аналитична рамка, определена от основните принципи на теорията на производствените фактори и пределната полезност, без да заимства елементи или цели структури на обяснение на неонституционализма, политическата икономия, социологията и други социални дисциплини. Като запази своята вътрешна устойчивост и цялостност, икономиксът избягна своето сигурно научно дискредитиране и теоретична несъстоятелност.

Така в края на моето изложение достигаме до *последното уточнение*, което обсъждането би трябвало да приеме – това за *формата*, в която можем да очакваме

да протече развитието на икономикса като методология на икономическото познание и начин на мислене. Колкото и мощни и всеобхватни да изглеждат дразнителите (предизвикателствата) на т. нар. обективна действителност, аз смятам, че не съществуват необходимите и достатъчни условия за реализирането на революционни скокове от типа на научния преврат, осъществен преди седемдесет години от Джон Мейнард Кейнс. Механизмите, начинът и вътрешната логика на развитие на съвременния икономикс, както показва собствената му история, са от такъв характер, който предполага пътят му да преминава през опосредстващите функции на *вътрешния синтез* на теоретичното познание в съществуващата аналитична рамка, отколкото нейното "надстройване" и "доизграждане" с материали на социалната материя и социологизираната икономика. Всичко това ми дава основание да направя и *заключението*, което в резюмиран вид гласи: рационални ще бъдат само тези наши очаквания за бъдещето на икономическата наука, които съответстват на нейните действителни потребности и механизми на развитие, докато изтъкването на мними такива ще ни постави в положението на дълбоко съмнение спрямо принципните теоретични основи на съвременния икономикс. Това обстоятелство ще ни попречи не само да разберем по-цялостно неговото бъдеще, но и да осмисляме професионално нашето настояще.

Ст. н .с. д-р Росица Чобанова (председател на секция "Икономически науки", Съюз на учените в България) "Предизвикателството на новата парадигма за икономиката на знанието"

Днес сме свидетели на ускорено създаване и внедряване на нови технологии, на ускоряваща се глобализация и регионална икономическа интеграция. Тези процеси пораждаат нови икономически факти, които не могат да се обяснят със съществуващите теоретични модели. Освен това необходимостта от въвеждането на нови технологии и глобалната конкуренция усложняват значително решаването на проблема за ускоряване на икономическото развитие и създаването на повече и по-добри работни места. В напредналите страни търсенето на решения все повече се свързва с *новата парадигма за икономика, основана на знанието*. Интегрирането към европейската икономическа общност изправя българските учени и практики пред предизвикателството да възприемат тази парадигма.

Възникването на новата парадигма за икономика на знанието се определя от множество фактори. Тук ще се спра на влиянието на два от тях - ускореното развитие и внедряване на нови технологии, от една страна, и осъзнаването от обществото на произтичащите икономически проблеми, рефлектиращо във формулирането на задачите на научните изследвания, както и на целите и приоритетите на иновационна стратегия и политика на фирмено и национално равнище.

Въздействието на *първия фактор* - ускореното развитие и използване на нови технологии, днес води до ускоряване на процеса на превръщането на новите знания в икономически резултат. Иновационният процес обхваща все по-кратки времеви периоди, което променя качествено съпровождащите го икономически отношения. В резултат на това организациите функционират при все по-интензивна глобална конкуренция, ускорен жизнен цикъл на продуктите и технологиите, по-високи и променящи се изисквания на клиентите. Променят се и критериите за успех на функционирането им. Вече не големината, а бързината на реакцията на новите промени чрез обновяване става решаваща за успеха на фирмите.

Намалява периодът, през който използването на нови технологични знания оказва въздействие върху макроикономическите характеристики на икономическото развитие. Тази тенденция се вижда ясно от конструирането на т.нар. Шумпетерови вълни на въздействие на технологичните промени върху икономиката. В осъвременена към 1999 г. картина на Шумпетеровите вълни¹⁹ в периода от 1785 г. насам първата вълна на обновяване е предизвикана от използването на силата на водата, заедно с развитието на текстилната промишленост и широкото използване на желязото. Тя е с продължителност от 63 години. Втората вълна на обновяване на икономиката е свързана с използването на парата, производството и широкото използване на стоманата. Тя е с продължителност от 55 години. Третата иновационна вълна започва от 1900 г. с широкото използване на електричеството, с двигателите с вътрешно горене и развитието на химическата промишленост. Тя продължава около 50 години. Четвъртата върна на обновяване на икономиката се определя от производството на химически продукти от бензин, нефт и газ, от развитието на електрониката и авиацията. Продължителността на тази вълна е около 40 години. От 1990 г. започва пета вълна на обновяване, която се предполага, че ще продължи около 30 години. Тя е свързана с широкото разпространение и използване на дигиталните мрежи, софтуера и новите медии.

Но макар и да е сравнително нова картината на Шумпетеровите вълни, тя вече е остаряла поради ускореното развитие на нови технологии, формиращи нова вълна от иновации. Тя се характеризира с конвергенцията на нанотехнологиите, биотехнологиите, информационните технологии и когнитивната наука (науката за познанието). Тази нова вълна застъпва предишната и се очаква да предизвика иновационен "ураган" в развитието на икономиката.

Процесът на превръщането на новите технологии в икономически резултати също се променя. Освен ускоряването на иновационния процес днес се наблюдава и промяна в модела на самия процес на превръщане на знанията в икономически резултат. Глобализацията, новите технологии - преди всичко информационните и комуникационните, водят до увеличаване потенциала на знанията като ресурс за развитие на бизнеса. В резултат от това от линейна структура на модела на иновационния процес, характерен за средата на миналия век, се преминава към комплексна мрежова структура, при която взаимодействията с цел обмяна на знания имат особено значение. Тези взаимодействия пораждаат нови икономически отношения, чието изучаване и насочване става изключително важно за ускореното иновативно икономическо развитие.

Вторият фактор, който поражда промяна в икономическата парадигма, е осъзнаването на икономическата значимост на произтичащите технологични промени и на необходимостта от адекватна реакция на макро- и микроикономическо равнище. Въздействието на този фактор намира израз във формулирането на изследователски проблеми и в иновационната стратегия и политика на различните институции.

У нас степента на осъзнаване на икономическата значимост на глобалните технологични промени и на необходимостта от адекватна реакция на различни равнища на вземане на решение не е особено висока.

Повишаването на иновативността чрез създаване, усвояване и използване на нови знания е свързано с увеличаването на обществените и бизнес-разходите за научноизследователска и развойна дейност (НИРД). За голяма част от

¹⁹ Schumpeter, J. A. Business cycles. New York, MacGraw-Hill, 1939.

икономическата колегия обаче съществуващото равнище от 0.5% разходи за НИРД като дял от БВП при средно европейско равнище от 2% към сегашния момент е задоволително. Задоволително според преобладаващата част от научната колегия е 0.2% равнище от БВП на държавно финансиране на разходите за НИРД при средно равнище около 1% за страните от Европейския съюз. Не поражда необходимите притеснения в икономическата колегия и фактът, че бизнесът финансира само 1/5 от без това недостатъчните според европейските стандарти разходи за НИРД в страната. В резултат от това в хоризонта до 2013 г. в националната иновационна стратегия не се предвиждат промени в равнището на обществените и бизнес-инвестициите за изследователска и развойна дейност. Както е известно, Лисабонската стратегия предвижда 2/3 от всички разходи за научни изследвания да се извършват от бизнеса, а общите разходи да достигнат 3% от БВП.

Присъединяването на страната ни към Европейския съюз и неговата политика за икономическо развитие, основана на широкото използване на нови знания в практиката, се очертава като стимул за промяна в парадигмата на икономическото мислене и предизвикателство за голяма част от икономистите. В тази насока трябва да се осъществи препоръката на ЕС за разработване и реализиране на национални лисабонски програми за иновационно развитие на икономика на знанието с техни национално-специфични отраслови приоритети. Идентифицирането на такива национални приоритети за обновяване е следващо важно предизвикателство пред икономическата мисъл на България, още повече, че те трябва да се съгласуват и координират на европейско равнище с цел към 2010 г. да станат елемент на общоевропейската иновационна стратегия. Основни критерии при формирането на националните отраслови приоритети за обновяване са ускоряването на икономическия растеж и повишаването на равнището и качеството на заетостта в българската икономика.

Това състояние дава основание да смятам, че приобщаването към европейската област на научно икономическо мислене е предизвикателство пред българската икономическа мисъл, което може да се посрещне с възприемането на новата икономическа парадигма. При тази парадигма създаването и използването на нови знания става основен източник за нарастване на общественото богатство и просперитет. Същевременно въпросът за това как с ограничени ресурси от знания, които променят своя състав и ценност във времето и пространството, да се осъществяват иновационни процеси, които да задоволяват нарастващите и променящи се потребности и интереси на обществото или отделни части от него в определени периоди и на определени територии, става централен икономически проблем. Неговото решаване е свързано с формулиране на съвременни решения за общественото въздействие (гувернанс) върху ускоряването на създаването, усвояването и използването на нови и новопридобити знания в икономическата практика. Определянето на механизмите, инструментите и насоките на това въздействие за просперитета на страната са предизвикателства пред творческата икономическа мисъл на България.

Ст. н. с. д-р Матю Матев (Икономически институт на БАН) "Относно някои проблеми на научноизследователския персонал в България"

Приемането на България в Европейския съюз постави редица проблеми, решаването на които е от жизненоважно значение за по-нататъшното развитие на страната. Един от тях, който не получи подходящо решение още в

предприсъединителния период, е свързан с развитието на науката и по-конкретно на научноизследователския персонал. През изминалите години на преход към пазарно-ориентирана икономика науката претърпя сериозни сътресения. Те се отразиха крайно отрицателно върху нейното настояще и бъдеще. Един от негативните резултати е влошаването на предпоставките и условията за работа на учените. Рязкото намаляване на средствата за наука доведе до затрудняване и невъзможност за провеждане на научноизследователска дейност, съответстваща на европейските критерии и стандарти.

Научните изследвания в България през последните 10 години се развиваха в рамките на разходи в порядъка на 0.5% от БВП, което през 2004 г. се равнява на 194 млн. лв., или 99 млн. евро. Това означава, че на един зает (ЕПЗ – еквивалент на пълна заетост) с научноизследователска дейност през 2004 г. се падат 12.4 хил. лв., или 6.3 хил. евро. Това са средства, крайно недостатъчни за провеждане на сериозна научноизследователска дейност. В ЕС-25 през 2004 г. се разходва 1.9% от БВП на Съюза, което представлява 200 млрд. евро., или на един зает с научноизследователска дейност (ЕПЗ – 2 047 530) се падат средно по 97.7 хил. евро. При това в ЕС се отчита, че тези средства са крайно недостатъчни за провеждане на научни изследвания на световно равнище и че Европа сериозно изостава от водещите в това отношение страни в света. Поставянето на целта за превръщане на икономиката на Европа, основана на знанието, в най-конкурентоспособната в света е пряко свързано със значителното увеличаване както на средствата за наука, така и на заетите с научни изследвания.

В пълно противоречие с тенденциите за развитието на науката в страните от ЕС у нас се подходи с неразбиране и безотговорно отношение към нея и в частност към научноизследователския персонал. Още в първите години след 1989 г. се поде кампания за т.нар. редуциране на научния състав. "Аргументи" за това се намираха и те се основаваха на измислената теза за прекалено големия брой учени, който не съответствал на мащабите и нуждите на страната ни. Както и друг път съм подчертавал, тази теза се основава на недобросъвестно позоваване и тълкуване на статистическата информация за броя на учените. Ще посоча, че не беше взето предвид използването на различни методики за изчисляването им, в резултат от което броят на учените в бившите социалистически страни значително превишаваше този в страните от Западна Европа. Вследствие на това към 2004 г. учените в България са 18 025, а приравнените към пълно работно време – 15 647. От тях изследователите са съответно 11 377 и 9827. Резултатът е налице. По показатели, характеризиращи заетостта в науката, България е вече значително под средното равнище в Европа.

Преодоляването на негативните тенденции като влошаващата се структура на заетите в науката, "изтичането на мозъци", ниския социален статус на учения и др. трябва да намери своето решение. Това, на първо място, означава разкриване на нови работни места чрез обявяване на конкурси за млади учени. Необходимо е този процес да бъде обвързан с повишаването на социалния статус на учения, като икономическите му параметри трябва значително да превишават средните стойности за страната. Само в този случай професията на учения ще стане отново привлекателна за младия човек и ще съответства на онази висша квалификация, която задължително притежават учените.

В най-близка перспектива заетостта в науката у нас трябва да достигне средноевропейското равнище. През 2003 г. в ЕС-25 заетите с научни изследвания към общия брой на заетите са 1.44%. Водещи в това отношения са Исландия, Финландия

и Швеция съответно с 3.48, 3.11 и 2.49%. Румъния и България са с най-ниски показатели – 0.43 и 0.61%.

С други думи, *персоналът, зает с научни изследвания в България, трябва да бъде увеличен значително*. От 15 647 човека (ЕПЗ) през 2004 г. той трябва да достигне до около 25-26 000 към 2013 г. Толкова е бил персоналът, зает с наука в България през 1995 г. Необходимо е значително повишаване на заетостта, за да се приближим до средните стойности в ЕС от порядъка на 8.3 – 8.6 човека в науката на 1000 заети. За да бъде постигнато това, трябва да бъдат създадени подходящи условия за привличане на повече млади хора в науката.

Повишаването на заетостта в науката не самоцелна задача. Тя е предизвикана от редица обстоятелства. На първо място, за последните 16 години беше допусната стратегическа грешка в развитието на научноизследователския потенциал на страната. Разкъсана беше връзката между поколенията. Например в само в системата на БАН относителният дял на учените под 30 години спрямо общия учени е едва 5.4% , а от 31 до 40 години – 16.4%. Най-голям е дялът на възрастовата група от 51 до 60 години – 34.6%. Това недвусмислено потвърждава казаното за наличие на разрыв между поколенията. Ето защо са необходими действени решения за своевременно преодоляване на допуснатите празноти по отношение на научноизследователския персонал.

- *Възможни решения*

1. В изпълнение на целта на Лисабонската стратегия за нарастване на средствата за научни изследвания в размер от 3% от БВП и произтичащите от това задължения на всяка държава-членка на ЕС, а също и на България като страна, подписала договора за присъединяване към ЕС през 2007 г., е необходимо да бъдат предприети срочни мерки за повишаване на относителните дялове от БВП за развитието на научните изследвания.

Най-подходящият начин за постигане на желаното повишаване на относителния дял от БВП за науката в България е приемането на съответен *допълнителен текст в Закона за насърчаване на научните изследвания*, което да осигури ежегодно нарастване на финансовите средства за развитие на научните изследвания в размер на 0.2% от БВП. Този запис трябва да бъде обвързан в система от мерки, които да гарантират неговото изпълнение. Това означава, че трябва да бъдат направени съответни изменения и допълнения в редица други нормативни актове, имащи отношение към стимулирането на науката.

Приемането на този процент се основава на необходимостта до 2007 г. относителният дял на средствата за наука да бъде 0.8-0.9% от БВП, а до 2010 г.- времевият хоризонт на Лисабонската стратегия, да бъде достигната границата от 1.8-1.9% (в момента това е средният показател за ЕС). Ако от позициите на днешния ден този показател изглежда твърде висок и непостижим за страна като България, то през 2010 г. при евентуалното изпълнение на поставената цел на Лисабонската стратегия за достигане на 3-те процента от БВП показатели от порядъка на 1.8-1.9% ще бъдат отново най-ниските в рамките на Съюза.

За изпълнението на така поставената задача в Закона за насърчаване на научните изследвания трябва да се добавят и специални текстове, които да осигурят необходимите *стимули за активизиране на участието на бизнеса* във финансирането на научните изследвания - например съответни облекчения за стопанските субекти, които инвестират в науката. Разчетите трябва да бъдат такива, че държавата

и индустрията да си поделят тежестите от предвиденото нарастване на средствата за наука. Целта е в края на визирания период бизнесът да се превърне в основен източник на средства за развитието на научните изследвания.

2. За подобряване на икономическия и социалния статус на учения е *наложително в устройствените документи на фонд "Научни изследвания" да бъдат направени съответни изменения*, които да позволяват учените, спечелили проекти към фонда, да получават под формата на възнаграждение не по-малко от 30% от защитената сума по проекта. Тази поправка ще бъде ефективна по две линии. Първо, ще активизира учените към участие в конкурсите на фонда, като по този начин ще се повиши и неговото качество, и второ, на участниците в спечелилите конкурсни проекти ще се осигури и известна материална подкрепа.

Неведнъж съм поставял този въпрос пред различни форуми и в редица публикации. През 2005 г. с промяната в Правилника за фонд "Научни изследвания" (ДВ, бр. 104 от 2005 г.) най-после беше записано, че на членовете на научния колектив може да се изплаща възнаграждение в размер до 20% от годишната цена на договора, но само когато в състава е включен поне един докторант. В противен случай се прилага друга клауза, която предвижда в колективи, в чийто състав не е включен поне един докторант, възнаграждението да бъде 10% от годишната сума по договора.

На пръв поглед - добро решение. В него прозира желание за приобщаването на младите хора – докторанти в научноизследователската работа. При това за тях се предвиждат не по-малко от 30 от тези 20% от общото възнаграждение на членовете на колектива. Но дори и най-елементарната сметка показва, че в колективи, състоящи се от трима и повече учени, основните изпълнители на проекта ще бъдат "възнаградени" далеч по-скромно от този "поне един докторант". А това е основа за създаване на излишно напрежение в колектива и в редица случаи при формирането на научните колективи ще се стигне до игнориране на докторантите.

Това показва, че за сетен път към тази толкова деликатна област, каквато е създаването на възможности за подобряване заплащането труда на учения, е подхотено отново лековато. При по-многобройни колективи полагащите се суми на един учен ще бъдат символични, докато при евентуално включване на един или двама докторанти (какъвто е масовият случай) последните ще получат неколккратно по-голямо възнаграждение от основните изпълнители. Това е твърде слаб пункт в направените изменения и допълнения към Правилника за фонд "Научни изследвания", който своевременно трябва да бъде отстранен.

Тези разсъждения отново ни подсказват, че предлаганият размер на възнаграждението по договорите на фонд "Научни изследвания" трябва да се определи в диапазона 30-50% от годишната сума по договора, като размерът му може да бъде диференциран по години в зависимост от сложността и обема на предстоящата работа. Впоследствие разпределението на средствата трябва да бъде подготвено от ръководителя на договора и оформено с разпределителен протокол. Докторантите трябва да бъдат включени като равноправни членове на колектива и възнаграждението им да бъде определяно също от ръководителя на договора и включено в разпределителния протокол. По този начин ще се издигне ролята на ръководителя, а също и ще се стимулират докторантите към по-активно отношение към изследователската работа на колектива. В противен случай, евентуалното запазване на гарантираните 30% за докторантите от общите средства за възнаграждение на колектива несъмнено ще предизвика поредното недоразумение.

Направените предложения сами по себе си не биха решили съществуващите проблеми. Необходими са нов поглед и нов подход към проблемите на науката в България. За целта трябва да има и политическа воля сред управляващите при вземането на съответни решения в посока повишаването ролята и мястото на науката в бъдещото развитие на страната.

Ст. н. с. д-р Георги Шопов (Икономически институт на БАН) "Мостът между икономическата наука и икономическата политика – основно предизвикателство пред учените"

На тази кръгла маса широко се дискутират въпросите, свързани с главните предизвикателства пред икономическата наука, теория и мисъл. Но – поне на мен така ми се струва, някак в периферията остава "основният философски въпрос" за смисъла от икономическата наука, за нейното обществено предназначение. Може би, защото "по презумпция" отговорът на този въпрос изглежда ясен - смисълът е в откриването и акумулирането на ново знание. И това безспорно е така. Но за икономическата наука този въпрос има още един немаловажен аспект. Той произтича от нейния характер на подчертана обществена наука, което означава, че резултатите, постигнати от нея, могат практически да се реализират само когато бъдат използвани в икономиката. А това използване (практическо реализиране) може да стане единствено чрез включване и трансформиране на научните резултати в икономическата политика. С други думи, резултатите от икономическата наука получават практически смисъл, когато станат част от промяната, която пък настъпва в резултат от (икономическата) политика, базирана повече или по-малко върху определени научни резултати - идеи, принципи, конкретни решения. По такъв начин според мен основният смисъл от икономическата наука (а оттук – и важно предизвикателство пред нея) е инкорпорирането на резултати от нея в политиката и (със самото това) участието ѝ в процеса на промяната. Ето защо съм съгласен с колеги (напр. доц. Гечев), които споделят виждането, че "науката е наука, когато решава практически проблеми".

Изследванията, наблюденията и опитът, който имам, ми дават основания да мисля, че като цяло българската научна икономическа общност не отчита важността на този проблем и още по-малко - е подготвена *активно* да гради моста между наука и политика, между изследователи и политици. Голяма част от колегите смятат, че публикувайки в научни издания или в монография своите научни резултати, те са изпълнили своята част от работата и че са направили необходимото и достатъчното тези резултати да достигнат до "този, който трябва и чиято работа е и да чете". А когато "този, който трябва", не обръща внимание на публикациите (например, защото не чете научна литература), обичайната реакция е "този, който трябва, не се интересува и/или не разбира какво му се казва". Възможно е в редица случаи това да е така, но всъщност не се отчита, че изграждането на този мост, трансферът на научното икономическо познание в практиката, в политиката, в промяната зависи от редица външни и вътрешни фактори, от формите за трансфер и от множество други обстоятелства. Без да мога сега да навлизам в детайли (част от тях са публикувани в сп. "Economic Thought", 2005 и в сп. "Икономическа мисъл", бр.6/2004), тук бих обобщил следните:

а) *външни фактори*, сред които: наличие на политически контекст с благоприятни параметри от гледна точка на макрополитическата среда в страната и в частност наличието на политическа стабилност в условията на демокрация и плурализъм; наличието на политическа воля и съпричастност за провеждане на

промяна в политиката (при това промяна, в която се вписва даденото научно познание); подкрепа от страна на други водещи обществени заинтересувани страни (например синдикати и работодателски организации); стабилна макроикономическа среда; наличието на водещи личности, които олицетворяват промяната и активно действат за нейното осъществяване; политическата, медийната и академичната свобода и, което е особено важно, наличието на обществен консенсус за промяна;

б) *състоянието на обекта на промяната*, поради което той не е адекватен на външната среда (сега и в перспектива) и не може да изпълнява своите обществени, икономически и други функции.

в) *вътрешни фактори*, свързани със състоянието на съответния научен сектор, респ. на научното знание в него (то трябва да съответства на актуалната обществена потребност от промяна), както и с наличието на ясно изразени изследователски центрове и ярки личности на учени, които да олицетворяват това знание. Редица изследователски институции разработват и прилагат стратегия, подобна на маркетинговата, за възприемане от практиката (разбирай политиката) на техните научни резултати;

г) *изборът и прилагане на подходящи форми* за "трансфер" на научното знание и превръщането му в част от съответното политическо решение, респ. от промяната (следвайки логиката и фазите в политическия цикъл, промяната в икономическата политика настъпва след вземането на политическо решение за това). Като такива форми само бих маркирал:

- научните публикации (които, тъй като са пасивни форми, са с доказано най-слабо въздействие върху промяната, но без които не може);
- преките неформални контакти с политици и особено с лидерите на промяната;
- научни прояви, работни срещи и дискусии, организирани от различни заинтересувани страни;
- формирането на специализирани интердисциплинарни и интеринституционални работни групи, включващи представители на основни заинтересувани страни. Тази форма – изхождайки от българския опит в областта на пенсионната реформа, е може би една от най-успешните форми за пряк трансфер на научното знание в съответната политика, т.е. за изграждането на успешен мост между наука и политика, между изследователи и политици.

Способността на изследователя да трансформира, да преведе научното знание, идея и предложение в операционализирана административна разпоредба е важно специфично умение, засягащо различните езици, на които говорят науката и администрацията, учените и политиците.

Един от важните изводи, на които бих обърнал специално внимание, е, че търсенето и включването на научните изследователи в процеса на реформиране и промяна на един или друг сегмент от политиката е по-значително и ясно изразено в началните фази на политическия цикъл, когато се идентифицират проблеми, формират се решения и се разработват параметрите и начинът на промяна в политиката. Включването на изследователите във фазата на практическо реализиране на промяната и тяхното влияние върху нея е далеч по-слабо - ако не броим случаите, когато изследователи стават политици или ръководители на институции, осъществяващи промяната (тогава обаче те не действат като изследователи, а като управляващи).

Друг съществен извод е, че мостът между изследвания и политика е по-надежден, когато той е: а) легитимиран с административен акт от страна на политици/висши управляващи, тъй като този акт е израз на тяхната категорично изявена необходимост от опита и знанията на изследователите; б) основан на смесени, отворени форми на взаимодействие, на структури, които обединяват усилията на експерти с различен профил и представящи различни заинтересувани страни; в) базиран на предварителен консенсус за параметрите и конкретните пътища за промяната в политиката, който консенсус (може да) се постига именно в рамките на посочените форми.

И накрая, важно е да се отбележи, че мостът между политици и изследователи е надежден, когато той е изграден върху лични контакти и доверие между тези две страни. А това означава те да се учат и да градят, но и да запазват и развиват тези мостове помежду си.

Ст. н. с. д-р Пламен Чипев (Икономически институт на БАН) "Развитие на неортодоксалния икономикс в България"

Бих искал да започна с едно обобщение за изнесените три основни доклада. Според мен, макар и защитаващи различни гледни точки, те се движат в една плоскост. Докладът на проф. Минасян поставя въпроса дали не е прекалено много математизацията в икономиката и кога и как да определим къде е подходяща употребата на иконометрични модели. Докладът на проф. Миркович ратува за възраждане на кибернетичния подход, а колегата Балабанов говори за оптимизиране извън националните граници, в глобален мащаб.

Позволявам си да твърдя, че независимо от предложените решения и трите доклада се разполагат чудесно в лоното на ортодоксалната икономическа теория, в която имаме един рационално действащ икономически субект, който се стреми да консумира (респ. произвежда) повече и за когото целият въпрос е в оптимизацията на това потребление (респ. производство.)

Този поток на икономическите изследвания у нас не е някакво изключение, а масово явление, дотолкова разпространено, че някои колеги си поставиха въпроса къде се изгуби марксизмът.²⁰ Истината е, че в последните десетина години у нас напълно изчезна не само марксисткият подход в икономическите изследвания, но и каквито и да са неортодоксални подходи. У нас не се развива нито институционален, нито еволюционен, да не говорим за социални или радикални икономически подходи. Огромното мнозинство от публикациите се движи в руслото на ортодоксалния оптимизационен подход, като дори кейнсианството и посткейнсианския подход са недолюбвани и подложени на безмилостно игнориране от либерални и псевдо-либерални подходи.

Причините за това са много, но като че ли трябва да се признае главната роля на специфичните начини, по които се спонсорира науката в момента. Огромният дефицит на финансиране на чисти научни изследвания прави появата на статии по тези проблеми наистина рядко явление. Що се отнася до приложните изследвания, финансирани от големи световни институции като Международния валутен фонд, Световната банка и др., както и от различни фондации и международни програми, то

²⁰ Ганев, Г. Where Has Marxism Gone? Gauging the Impact of Alternative Ideas in Transition Bulgaria. Доклад, представен на Годишната (2005) конференция на Българската макроикономическа асоциация.

те несъмнено отстояват позиции, характерни за доминантното икономическо течение днес - т.нар мейнстрийм икономикс. Тези институции нямат нито причина, нито основание да насърчават подходи и теории, отклоняващи се и поставящи под съмнение изводите и преди всичко предпоставките на доминантната модерна доктрина.

В същото време доколко необходими са подобни подходи за нашата днешна действителност личи от такива проблеми като въпросите, свързани с развитието и ролята на капиталаовите пазари, с корпоративния контрол, с икономическата корупция и бизнес-етика. Във всички тези области ние постулирахме определено развитие, направихме определени промени в нормативната база, приватизирахме, създадохме икономически независими стопански субекти, формално изпълнихме необходимите условия, но резултатите, които постигаме, са далеч от желаните.

Примитивното корпоративно управление, честите злоупотреби с интересите на дребните акционери, непазарното поведение на редица икономически субекти, за които държавните поръчки без конкуренция са едва ли не единственият начин да оцелеят, нарушаването на бизнес-етиката и още редица проблеми на реалната икономика, която днес имаме, са само малка част от свидетелствата за драстична нужда от хетеродоксални икономически изследвания.

Тези случаи изискват отчитането на съществуването и еволюцията на икономически институции. Всички те, а и много други подчертават, че без национално специфичен, исторически ориентиран анализ нашата икономическа теория няма да бъде в състояние да разкрие и правилно да оцени множество проблеми, които възникнаха и съществуват при адаптирането на българската икономика към истински пазарен, европейско-пазарен модел.

Обстоятелството, че България остана на последно място от страните в ЕС по доходи, развитие на човека, демография и ред още социално-икономически параметри, се дължи не само на по-ниската производителност на труда, неефективното използване на ресурсите и други преекспонирани макрофактори. Това изоставане се дължи и на множество институционални причини, на множество наследени *поведенчески* модели от всички икономически субекти, на специфично подценяване и неразбиране на човешкия потенциал на страната и т.н. Тези причини не могат да бъдат разкрити в рамките на единствено оптимизационни модели. Необходим е качествен анализ за национално-историческите ни специфики.

В заключение бих искал да добавя няколко думи за състоянието на тези неортодоксални изследвания в света и преди всичко в Европа. През последните години центровете за институционален и еволюционен икономически анализ се развиват с нарастващи темпове. В почти всички големи университети в Европа и на много места в САЩ се разкриват преподавателски длъжности за неортодоксални икономисти. Въпреки че основният преподаван материал остава в рамките на доминантната доктрина, паралелно се преподават институционални подходи. Особено силно е това влияние при изследванията, които, дори когато прилагат традиционни оптимизационни модели, се стремят да включат в техните параметри и влиянието на различни институционални подредби.

Създадох се професионални асоциации на неортодоксалните икономисти като Европейската асоциация за еволюционна политическа икономия, които създават съответно и нови списания. Ще спомена само едно от тях, за да не бъда голословен – “Джърнал ъф Инститюшънъл Економикс”, което стартира в началото на миналата година.

Предизвикателствата пред икономическата мисъл през новия век

Всичко това налага според мен специално внимание към посочената проблематика, поради което си позволявам в тези празнични дни да пожелаая на сп. "Икономическа мисъл" да отдели повече внимание и място на статии написани в този дух, за да бъде още по-близо до интересите на съвременната ни икономическа действителност и до своите верни читатели.

Доц. д-р Йорданка Любецка (Европейски колеж по икономика и управление – Пловдив) "Счетоводната теория - излишество или основание на рационалната практика"

Втората половина на миналия век е пагубна за счетоводната мисъл в България. Теорията на счетоводството се осмисля на елементарно равнище. Най-широките ѝ граници се простират до необходимия счетоводен инструментариум за отразяване на рутинните стопански операции. Повърхностните представи за документиране, инвентаризиране, оценяване, двустранно отразяване и балансиране обслужват чисто прагматично азбучните потребности на практикуващите счетоводители. Анонимната държавна собственост с лекота се освобождава дори от Закона за счетоводството през 1948 г., само две години след неговото приемане.

Сега, когато се либерализира пазарът, когато собствеността има своите реални физически и юридически лица, когато данъчната политика с цялата си непоследователност често препятства предприемаческите нагласи, е наивно да се възпроизвежда остарялата, осакатена и схоластична представа за счетоводна теория. Разбира се, счетоводителите-практици биха могли да възразят с популярната мисъл на Ларошфуко: "Който умее, работи, който не умее, учи другите". Да, вярно е, че човек може да получи задълбочени теоретични познания по счетоводство едва след като се е потопил в практиката, бих добавила, но преди да се е удавил в нея.

Счетоводството е единно цяло от две еднакво важни съставни части - практика и теория. Практиката е тази, която се вижда във всеки отчетен субект, но теорията е необходима, за да я обясни. И това не е всичко - теорията има сериозната задача да намира и изяснява възможностите за най-адекватно прилагане на практиката в името на максимално добрите резултати, които може да постигне субектът в своята стопанска дейност.

Да се популяризира представата за занаятчийската същност на счетоводството става все по-невъзможно. Това е и опасно, защото тази представа взима своите жертви. Те могат да бъдат измежду практикуващите счетоводители, но нерядко са проявени и във влошено финансово състояние на стопански субекти, дори фалити.

В днешно време счетоводството не регистрира факти, а решава задачи, възникващи в процеса на стопанската дейност, превръщайки интелектуалните представи в материални резултати. Теорията създава, а практиката прилага принципите, определящи методологията за оценка на стопанските факти и резултатите от стопанската дейност.

Опитите на практиката да доминира над теорията раждат недоразумения от различен мащаб и характер, които се проявяват като семантични, понятийни, методологически и различни други грешки и неточности. В тази рубрика попада и така популярното разделяне на счетоводството на *финансово* и *управленско*. Понятието *финансово счетоводство* провокира въпроса "Кое счетоводство не е финансово, като се знае, че счетоводството отразява и изследва отчетните обекти и резултатите от стопанската дейност, метрифицирани в парично изражение?" Придобилата популярност представа, че *финансовото счетоводство* осигурява ретроспективни

данни за финансовото и имущественото състояние на обособената юридическа единица, предназначени за ползване преимуществено от външни органи, разграничава тази дейност от единния и цялостен счетоводен процес. На това твърдение може да се възрази и с аргумента, че външните потребители не са еднородни. Разнородни са и техните интереси към счетоводната информация. За различните потребители са необходими различни данни, следователно различна методология за създаването им. Но този факт съвсем не означава, че колкото са външните потребители на счетоводна информация, толкова видове счетоводства съществуват.

Обособяването на *управленското счетоводство* от единния счетоводен процес като направление в счетоводството, още по-малко като етап в историческото развитие, също подлежи на дискусия. Всъщност става въпрос за счетоводен анализ, който логично е особено необходим за взимането на оптимални управленски решения. Вярно е, че той е свързан по-скоро с вътрешните потребители на счетоводна информация, но това твърдение не трябва да се абсолютизира.

Счетоводството е единно и цялостно. То отразява и анализира едновременно и така създава едновременно информация за всички категории потребители. Счетоводната теория не може да се съсредоточава днес върху данъчните проблеми, утре върху управленските, а след известно време върху акционерните дружества като по-ново явление в стопанския живот само защото техният капитал е представен в ценни книжа. Стопанските процеси на всяка отчетна единица имат цялостен характер и счетоводството, изследвайки тези процеси, може да бъде и е единно.

Новият век има своите нови претенции към счетоводството. От него се очаква да отразява и анализира все по-динамичните стопански процеси на различни равнища. Моделирането все повече ще се развива като метод за отразяване и анализ. Счетоводната мисъл ще се концентрира върху принципите за цялостност, непрекъснатост, относителност и много други, тя ще създава и нови принципи, ще обогатява своята методология, защото всичко това е необходимо за модерната счетоводна практика.

Невена Станчева (Икономически университет – Варна) “Развитие на възгледите по въпроса за регионалната интеграция”

Изучаването на причините за регионалната интеграция и ефектите от нейното действие занимава теоретичите на икономическата наука още от възникването на първите интеграционни общности през 50-те и 60-те години на миналия век.²¹ Доминира становището, че съвременното развитие на процеса е качествено нов етап, при който взаимозависимостите между страните и равнищата на взаимосвързаност на стопанските отрасли в света са много интензивни. Създаването на единен теоретичен модел на регионалната интеграция трябва да отговори еднозначно на въпросите кои са движещите сили, каква е основата на този процес и защо интеграцията протича с нееднаква скорост в отделните стопански отрасли и в различните страни.

²¹ През 70-те години се наблюдава известен спад в научния интерес към регионалното коопериране между страните, тъй като процесът на интеграция е в застой. След 1980 г. изследванията се възобновяват, с отчетлив пик в началото на 90-те години. Налага се изводът, че теоретичната мисъл по въпроса за регионалната интеграция следва трите “вълни” на развитие на явлениято.

Задачата да се изведе обща теория за регионалната интеграция е възпрепятствана от факта, че съществуват няколко водещи теоретични направления, които разглеждат интегрирането на страните от различни перспективи и използват различни подходи при обосноваване на концепциите си. Въз основа на фундаменталните теоретични концепции - новия регионализъм и световен ред, либералния институционализъм и неокласическия подход, комплекса за регионална сигурност и структурализма, се извеждат подходи и модели за измерване на различните аспекти на регионалната интеграция - общо и частично пазарно равновесие, географски и гравитационни модели, теория за домино ефекта, мета-анализ на нетния ефект от регионалните обединения, теория на игрите, верижен анализ и др.

Идеята за издигане на обща теория за регионалната интеграция води началото си от ранните периоди на обединяване на европейските страни. Поради тази причина във всички опити за извеждане на такава теория се забелязва известен *евроцентризъм* – съотнасяне на равнището на интеграция на даден регионален блок с тази на ЕС. Европейската интеграция се колебае между неофункционализма и либералния интерговернализъм - два различни подхода към формиране на управлението на регионалния блок. Интеграционните процеси в Латинска Америка са повлияни от структуралистката школа, от теориите за зависимостта, а в последно време и от неолиберализма. Уязвимостта на междурегионалните отношения и тяхната чувствителност към вредни въздействия и шокове от икономическите кризи се обяснява с това, че в тази област за разлика от традиционните билатерални и мултилатерални търговски връзки не съществуват изпитани външнотърговски инструменти. Липсват установени правила за това как трябва да бъдат разделени задачите на всеки от участниците в преговорите от типа регион-регион.

От прегледа на литературата по въпроса за теоретизирането на регионалната интеграция като най-подходяща класификация на отделните научни школи се оказва тази, предложена от Шмитер, който систематизира различните теории за регионалната интеграция според *онтологични* и *епистологични* признаци.

Между изследователите съществуват няколко принципни различия по въпросите, засягащи регионалната интеграция. Първият дебат е между реалистите и представителите на общата теория за МИО за това дали търговската политика на регионализъм е *причина* за конфликт или *реакция* на накърнени интереси, т.е. дали развитието на регионализма е плод на желанието да се избягнат икономически противоречия, или точно обратното – посредством тази политика се създават нови основания за спор между страните. Вторият интелектуален дебат засяга въпросите за *свободната търговия* и *протекционизма*. Налагането на търговски бариери от дадено обединение спрямо трети страни при пълната или частична липса на ограничения вътре в обединението не може да бъде определено нито като либерализъм, нито като протекционизъм. От тази гледна точка анализът може да бъде както нормативен, така и позитивен – търси се отговор на въпроса дали регионалната интеграция увеличава, или намалява общото благосъстояние. Третият теоретичен дебат е за ролята на държавата в определянето на външнотърговската политика. Мненията на авторите са разположени по спектъра от минимална намеса на държавните институции (*laissez faire*), през различни степени на интервенция, до пълно планиране на търговската стратегия (*dirigisme*). В това направление регионалната интеграция е или напълно отричана като междудържавна политика, която изкуствено променя условията на търговия, или изцяло приемана като

инструмент за увеличаване ролята на държавната намеса на пазара, или се предлагат различни интеграционни политики, съчетаващи двете концепции. Тези три теоретични дебата в международния икономикс предлагат *основния контекст*, в който се развиват теориите за регионалната интеграция и коопериране. Общата черта на всички теоретични модели се състои в това, че накрая се дават насоки за промяна на търговската политика в съответствие с резултатите от прилагането на регионална търговска стратегия. През последните години от развитието на научните изследвания широко е приемана идеята, че политически и икономически е по-лесно осъществяването на свободна търговия в регионален мащаб, отколкото в световен, и че това е една от главните причини за увеличаване броя на регионалните съюзи.

Трябва да се отбележи, че развитието на теоретичната литература следва процесите на регионална интеграция. Теоретичните анализи в началния период се основават на измерването на ефектите от т. нар. повърхностна интеграция (*shallow integration*) и обикновено използват модела на *общото търговско равновесие*. Резултатите показват дали се губи, или се печели благосъстояние от въведените търговски мерки. В последствие за провеждане на изследвания върху по-дълбоките равнища на интеграцията (*deep integration*) е необходимо въвеждането на комплексна методология, която да отчита *устойчивите ефекти* от действието на даден регионален съюз - взаимозависимостта на стопанствата, потоците на капитали и инвестиции, социалните ефекти, въздействието върху околната среда, между-секторната търговия, промяната на авторитета на страните-членки на световните пазари и др. Развитието на теоретичната литература по въпроса за регионалната интеграция е подпомогнато от напредъка на общоикономическата теория и създаването на системни аналитични модели. Едновременно с това се променят и концепциите на фундаменталната научна мисъл и аспектите, в които се разглежда явлението регионализъм. Възприема се тезата, че то е съпътстващо глобализацията, нейна съставна част, а не противоположност. Многообразието от теоретични модели, обясняващи причинно-следствените връзки при процесите на регионална интеграция в световен мащаб, се дължи на различните икономически и политически концепции на изследователите. Съществува съгласие с тезата, че съвременните интеграционни процеси и геополитическата адаптация на страните са големи изменения в световните икономически отношения, сравними по мащаби и въздействие с двете световни войни. Издигането на обща теория за регионалната интеграция трябва да отговори на комплекс от въпроси, като се имат предвид различията в стопанското и социалното развитие на отделните страни и причините за сключването на регионално споразумение.

Д-р Виктор Христов (Европейски колеж по икономика и управление – Пловдив)
"Ефекти за българската икономика от въвеждане на еврото като национална парична единица"

След подписването на договора за присъединяване на България към Европейския съюз и влизането му в сила от 1 януари 2007 г. въвеждането на еврото е следващото логическо действие на страната ни, свързано с членството ѝ в Европейския икономически и валутен съюз. То е и неизбежно, защото според Договора за създаване на европейската общност всяка присъединяваща се страна има неотменимото задължение да въведе еврото. Проблемът се състои в избора на подходящия за това момент след покриване на изискванията, които България трябва да спазва. Впрочем част от тези изисквания, например окончателното фиксиране на

курсовете на валутите на държавите, които стават пълноправни членове към еврото, са изпълнени за страната ни преди 9 години с въвеждане на паричния съвет. Друго изискване е поддържане в средносрочна перспектива на близки до баланс бюджети или бюджети с излишък. Реално то би могло да се изпълни до края на 2009 г., тъй като от няколко години у нас се проявява трайна тенденция в постигане на споменатата средносрочна бюджетна цел.

Следователно вече е дошло времето да се търси обществен консенсус по отношение на избор на момента на въвеждане на еврото като национална парична единица в България. Постигането му е свързано с дискутирането на ползите и загубите за държавата, породени от участието ѝ в Европейския икономически и паричен съюз. Те последователно биха могли да се определят например така:

Ползи:

- Премахва се валутният риск чрез елиминиране на ролята на валутния курс за приравняване на покупателната сила на лева и еврото. Това ще насърчи притока на капитали и ще изравни лихвените равнища с другите страни-членки.
- Икономическите субекти спестяват трансакционните разходи, тъй като липсва необходимостта от обмяна на националната ни валута в евро.
- Осигурява се по-голяма прозрачност и съпоставимост на цените на стоките и услугите на територията на ЕС, тъй като се изразяват в една и съща парична единица. Това обстоятелство допринася за засилване на конкуренцията и особено ценовата.
- Проявяват се допълнителни стимули за търговията между България и страните-членки на Европейския икономически и паричен съюз в резултат от премахване на валутния риск и на трансакционните разходи.
- Намаляват се номиналните лихвени проценти и равнищата им се доближават до тези в ЕС поради намаляване на общия риск и премахването на валутния риск.
- Икономическите субекти имат възможност за достъп до по-евтини източници на капитал с интегрирането на националния в европейския финансов пазар.
- Поддържането на ценовата стабилност в Евространата става ангажимент на Европейската централна банка и националното правителство може да води по-гъвкава фискална и макроикономическа политика на страната, което е важна предпоставка за устойчивост на дългосрочния икономически растеж.

Загуби:

- Държавата губи правото си да осъществява самостоятелна парична и валутна политика.
- Ограничава се възможността на държавата да противодейства с инструментите на икономическата политика на външни шокове.
- Извършват се големи еднократни разходи от държавата по въвеждане на единната валута.
- Трансформират се всички номинални стойности в новата парична единица.
- Променя се счетоводният софтуер и т.н.

Съществуващата институционална рамка за провеждане на макроикономическата политика на България в много голяма степен предопределя ползите и загубите за обществото от избора на един или друг момент за въвеждане на единната валута. Рамката минимизира разходите на обществото за присъединяване към Евространата. Нейните особености предопределят този ефект. Те са свързани преди всичко

с последиците за паричната политика от въвеждането на паричния съвет през 1997 г. С неговото въвеждане България постигна важно предимство по отношение на удовлетворяване на изискването към паричната политика от гледна точка на членството в Еврозоната. Курсът на лева беше фиксиран към марката, а впоследствие към еврото. Чрез фиксирания курс на лева към еврото години наред вече България следва паричната политика на държавите-членки и премахва валутния риск при операции на икономическите субекти в страните на ЕС. Така още от началния момент на членството на страната ни в Европейския икономически и паричен съюз ангажиментът по поддържането на ценовата стабилност в нея ще бъде прехвърлен на Европейската централна банка без проблеми.

С изменението в Закона за БНБ през 2005 г. статутът на централната банка е приведен в съответствие с изискванията на Договора за създаване на Европейската общност. Този статут включва пълна независимост на банката във всичките ѝ аспекти – институционална, финансова и персонална на членовете на управителния ѝ съвет. Тази независимост гарантира, че формирането и провеждането на паричната политика на БНБ в условията на паричен съвет ще съдейства за постигане на нейната основна цел – ценова стабилност чрез поддържане на фиксиран валутен курс на лева към еврото.

Във връзка с новите отговорности на БНБ управителният ѝ съвет се ангажира едностранно да поддържа паричния съвет до членството в Еврозоната чрез запазване на съществуващия валутен курс от 1.95583 лева за едно евро.

През ноември 2004 г. управителният съвет на БНБ прие стратегия за развитие до 2009 г. Въз основа на нея БНБ и правителството подписаха споразумение за въвеждане на еврото в Република България. Според него се очаква страната да се присъедини към Еврозоната, а БНБ към Европейската система на централните банки през втората половина на 2009 г. или на 1 януари 2010 г.

Първият извод, който се налага, е, че съществуващата в момента институционална рамка за провеждането на макроикономическата политика на страната е важен фактор за присъединяване ни към Европейския икономически и паричен съюз.

Вторият извод е, че въвеждането на еврото ще донесе повече ползи, отколкото разходи. По-ранното му въвеждане не само намалява общия риск и премахва валутния риск и трансакционните разходи, но и повишава темповете на икономиката. Стратегията за възможно най-бързо въвеждане на еврото от новоприетите в ЕС държави с паричен съвет доказва този извод.